

Duhová příručka pro vyučující

Jak přispívat k bezpečnému
a zdravému klimatu v prostředí
školy na příkladu prevence
homofobní šikany

Podpořeno grantem z Islandu, Lichtenštejska a Norska v rámci EHP fondů. www.fondnno.cz a www.eegrants.cz

Úvod

Vydala Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s. (PROUD) v Praze.

Pro PROUD zpracovaly:
Mgr. Helena Čechová, Mgr. Lada Hajdíková

Odborně posoudili:
Mgr. Zdeněk Sloboda a Petr Pávek

PROUD
Opatovická 12
110 00 Praha 1
vzdelavani@proudem.cz
www.duhoveseminare.cz
www.proudem.cz

© Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu
© Lada Hajdíková, Helena Čechová
© 2016

Příručka byla podpořena:
grantem z Islandu, Lichtenštejska a Norska v rámci EHP fondů.
(www.fondnno.cz a www.eeagrants.cz)
a od ILGA–Europe (www.ilga-europe.org)

ISBN 978-80-88175-02-5

„S homofobií jsem se setkala na základní škole. Třída, která zjistila, že chodím se zdejší slečnou mě začala šikanovat. Chystali mi různá překvapení: koš s odpadky před dveřmi, roztrhaný čtenářský deník a různé vzkazy. Naše třídní paní učitelka vše uzavřela slovy, že si na mě jen zvykají svým způsobem a dále to neřešila.“ (Lucka, 18 let)¹

Škola je prostor, ve kterém děti a mladí lidé zakouší, jak obstojí ve vrstevnické skupině. Po celé období školní docházky je pro ně klíčové, zda zažívají pocit přijetí, či se budou cítit odmítaní. Právě studující, kteří neodpovídají společensky očekávanému obrazu „správného“ muže/chlapce nebo „správné“ ženy/dívky a/nebo nejsou heterosexuální, se často setkávají s ostrakizací (vylučováním z kolektivu) nebo dalšími formami šikany a obtěžování.

Působení vyučujících jako těch, kteří/ré předávají mladým lidem pozitivní hodnoty a mají vliv na realistické poznávání světa, je v procesu přijímání různorodosti lidí zásadní. Mají možnost zpochybňovat společenské předsudky a stereotypy, které jsou příčinami homofobních, bifobních a transfbních postojů.

Příručka, kterou držíte v ruce, může být vyučujícím nápomocna při snaze o zvyšování respektu (nejen) ke skupině LGBT+ lidí ve školním prostředí, ale také přináší praktické nápady, jak pracovat s již existující šikanou a obtěžováním z důvodu sexuální preference a/nebo genderové identity.

Textem bychom rády povzbudily vyučující k otevření tématu LGBT+ identit a k vyjadřování vlastních respektujících postojů, které mohou být pro studující důležitou inspirací.

„Myslím, že moje doporučení je nebát se to řešit a mluvit s žáky otevřeně a upřímně.“ (Lucka, 18 let)

¹ V příručce používáme úryvky výroků od různých LGBT+ lidí (od mentorů/ek online poradny sbarvouen.cz, z výzkumu PROUDu České školy pod lupou: Výzkum homofobie a transfbie na školách, a od dalších konkrétních lidí). Jména a věk jsou pozměněny kvůli anonymizaci.

Slovníček

Asexualita

Absence sexuální touhy v různé míře, od nezájmu až po absolutní odmítání sexuálních aktivit.

Bifobie

Nepřátelské postoje a negativní předsudky vůči lidem s bisexuální preferencí nebo těm, u kterých se bisexualita pouze předpokládá.

Bisexualita

Sexuální a partnerská preference osob stejného i opačného pohlaví (genderu). Bisexualita je v určitých pojetích sexuologie odmítaná, a tak se stává, že ji lidé devalvují a považují pouze za přechodné období nebo experiment.

Cisgender

Tento pojem v podstatě označuje protiklad k termínu transgender. Cisgender lidé jsou ztotožnění s pohlavím (genderem) přiděleným po narození.

Cisnormativita

Společenský předpoklad, že každý je cisgender, že normální je být cisgender a implicitně tedy že být ztotožněn/a s pohlavím (genderem) přiděleným po narození je hodnotnější než jiné genderové identity.

Coming out

Proces, při němž si jedinec uvědomí a akceptuje vlastní neheterosexuální preferenci a/nebo genderovou identitu, a poté o ní informuje své okolí.

Člověk běžně provede coming out nejdříve před nejbližšími lidmi. Často je coming out spojován se slovesem „přiznat se“, což připomíná situaci, jako kdyby člověk udělal něco špatného. Z toho důvodu raději používáme sousloví „projít coming outem“, „oznámit svoji identitu“, případně neformální „vyoutovat se“.

Diskriminace

Negativní jednání (zjevné či skryté) vůči osobám, které přisoudíme k určité skupině. Vzniká nejčastěji na základě negativního předsudku vůči dané skupině lidí.

Gender²

Kategorie, pomocí které je sociální realita rozdělena na dvě části. Jedna zahrnuje ženy a vše, co je s ženami spojováno, a druhá zahrnuje muže a vše, co je spojováno s muži. Dělení vychází z předpokladu, že ženy a muži jsou z biologického hlediska zásadně rozdílní, z čehož by měla vyplývat i jejich rozdílnost v chování, vlastnostech, sociálním postavení a následně se tato rozdílnost přenáší i na věci, aktivity, hodnoty atd., kterým se ženy a muži věnují. Dělení sociální reality na ženy/femininitu a muže/maskulinitu je dichotomické (buď anebo) a komplementární (doplňující se). Maskulinní a femininní vlastnosti (např. síla a citlivost) jsou vnímány jako protiklady, které se doplňují. Navzdory přesvědčení o biologické podmíněnosti vychází velká část rozdílů mezi ženami a muži ze sociálních vlivů. Gender lze tedy vnímat jako společenský konstrukt.³

2 [džendr]

3 Smetáčková, Irena, Richard, Braun. 2009. *Homofobie v žákovských kolektivech. Homofobní obtěžování a šikana na základních a středních školách – jak se projevuje a jak se proti ní bránit*. Praha: Úřad vlády České republiky.

Genderové⁴ role

Mužské a ženské genderové role představují to, co je od „správných“ žen a „správných“ mužů společensky očekáváno, což ovlivňuje utváření jejich genderové identity.

Např. být mužem znamená pracovat a živit rodinu a být ženou znamená pečovat o děti a domácnost.

V rámci prvotní socializace jsou děti vedeny k naplňování genderových rolí. Na tomto formování se podílí nejen rodiče (pečující osoby), ale také výchovné instituce (mateřská škola, základní škola), média (včetně sociálních) a další subjekty.

Někteří lidé zastávají jiné genderové role, než nabízí tradiční rozdělení na muže a ženy. Např. genderqueer či transgender lidé.

Genderové stereotypy

Tento pojem označuje zakořeněné a zobecňující představy o typických charakteristikách mužů a žen. Pomáhají rozdělovat sociální realitu na maskulinní a femininní část. Nemusí být pouze negativní.

Příklady: Ženy postrádají prostorovou orientaci. Muži nepláčou. Ženy to umí lépe s dětmi. Muži mají lepší logické myšlení.

Genderové stereotypy a role se liší z hlediska času (proměny v historii), místa (územní rozdíly) a dané kultury (společenské zvyklosti).

Příklady: To, že by žena pracovala nebo mohla volit, bylo v naší společnosti ještě před několika desítkami let považováno za neslýchané. Naopak proměna přístupu mužů k péči o děti v posledních desetiletích může být příkladem změn genderových rolí z hlediska času.

Odlišnost naší situace od situace v kmeni Čambuli, žijícím v horách Nové Guineje, může být příkladem územních a kulturních rozdílů. V daném kmenu jsou s muži spojovány charakteristiky jako zkrášlování, péče o druhé nebo sexuální zdrženlivost. Oproti tomu ženy jsou vůdčí, kontrolují obchod, nenosí šperky a jsou iniciátorkami sexuálních vztahů.⁵

4 [džendrové]

5 Smetáčková, Irena (ed.). 2007. *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. Praha: Otevřená společnost o.p.s.

Genderové stereotypy se dotýkají také lidí s neheterosexuální preferencí. U gayů a leseb jsou dokonce stereotypizované charakteristiky často opačné než u „typických“ žen a „typických“ mužů, u kterých se předpokládá heterosexuálnost.

Např. „Typický“ gay rád nakupuje oblečení. „Typická“ lesba má krátké vlasy.

Stereotypy se vztahují i ke skupinám lidí, které svou existencí genderové stereotypy samy o sobě narušují. Jedná se například o trans lidi a další, kteří se vymykají typickým představám o tom, jací jsou muži a ženy (např. genderqueer lidé)

Např. Všichni trans lidé touží po operativní změně pohlavních orgánů tak, aby odpovídali jejich genderové roli. (Ve skutečnosti je mnoho trans lidí, kteří se ze své vůle rozhodnou nepodstoupit operaci genitálií a ke svému tělu mají pozitivní vztah.)

Genderqueer⁶

Gender-queer lidé ztělesňují identity, které narušují genderové kategorie dané společností. Zpravidla odmítají tradiční rozdělení muž – žena nebo heterosexuální – homosexuální, a sami sebe v těchto kategoriích nedefinují.

Heteronormativita

Společenský předpoklad, že každý je heterosexuální, že normální je být heterosexuální a implicitně tedy že heterosexuálnost je nadřazená ostatním sexuálními preferencím.

Heterosexuálnost

Sexuální a partnerská preference⁷ osob opačného pohlaví (genderu). Zahrnuje a) sexuální přitažlivost, b) sexuální chování (vč. navazování citových a partnerských vztahů) a c) sexuální identitu (vědomí

6 [džendr-kvíř]

7 V textu se záměrně snažíme vyhnout spojení „sexuální orientace“, které odkazuje k biologickému původu, což je pouze jeden z mnoha konceptů, které se snaží vysvětlit, jak dochází k tomu, že je někdo lesba, gay nebo bisexuální. Pojem „orientace“ nahrazujeme například slovem „preference“.

sama sebe jako člověka s určitým typem sexuality). Uvedené oblasti nemusí být v souladu.⁸

Homofobie

Nepřátelské postoje a negativní předsudky vůči lidem s neheterosexuální preferencí. Homofobie může vést k ubližujícímu chování vůči lidem, kteří se identifikují jako lesby a gayové, nebo je u nich homosexuální preference pouze předpokládána (například když se chlapec věnuje zájmům, které jsou považovány za dívčí – naplňuje opačnou genderovou roli). Termín bývá někdy používán jako zastřešující pro všechny formy nepřátelských postojů a negativních předsudků vůči LGBT+ lidem, tedy i pro bifobii a transfobii.

Homofobní (bifobní, transfobní) šikana

Fyzická, psychická a další forma dlouhodobého a opakovaného ubližování z důvodu skutečné nebo předpokládané příslušnosti ke skupině LGBT+ lidí. Vzhledem ke stereotypnímu vnímání gayů, leseb, bisexuálních a trans lidí bývá zaměřena rovněž na femininí chlapce a maskuliní dívky bez ohledu na jejich skutečnou sexualitu a genderovou identitu.

Konkrétními projevy mohou být fyzické napadání, poštuchování, schovávání věcí, znemožňování volného pohybu, nucení do různých činností, vyžadování peněz, vyčleňování z kolektivu, posměšky, nadávky, pomluvy, vyhrožování, zneužívání atd.

Extrémní formou jsou tzv. hate crimes (zločiny z nenávisťi vůči lidem určité etnicity, rasy, sexuální identity atd.).

Homosexualita

Sexuální a partnerská preference osob stejného pohlaví (genderu). Zahrnuje rovněž dané tři oblasti jako heterosexualita. Vzhledem k tomu, že v naší společnosti je u lidí primárně předpokládána heterosexualita (tzv. princip heteronormativity), homosexualita bývá vnímána jako „nenormální“ a lidé s touto sexualitou jsou často sankcionováni.

⁸ Smetáčková, Irena, Richard, Braun. 2009. *Homofobie v žákovských kolektivech. Homofobní obtěžování a šikana na základních a středních školách – jak se projevuje a jak se proti ní bránit*. Praha: Úřad vlády České republiky.

Intersexualita

Jedná se o kombinaci mužských a ženských pohlavních a/nebo chromozomálních znaků u jedné osoby.

Příkladem může být jihoafrická atletka Caster Semenya, u níž byla intersexualita zjištěna až na základě genetických testů při dopingové kontrole. Načež byly zpochybněny její výkony coby ženy.

LGBT+ lidé

Zkratka označující: lesby, gaye, bisexuální a trans osoby a další sexuální a genderové identity jako jsou např. genderqueer, intersexuální a asexuální lidé.

Předsudek

Negativní nebo pozitivní postoj, emočně zabarvený úsudek nebo názor, který nevyhází z poznání, nýbrž se jedná o zevšeobecněnou a zkrácenou představu aplikovanou na celou skupinu.

Transfobie

Nepřátelské postoje a negativní předsudky vůči trans osobám nebo lidem, kteří překračují stereotypní obraz muže nebo ženy (transgender lidé, gender queer osoby, intersexuální jedinci).

Pozn.: V textu budeme dále používat pro přehlednost pouze zaštiťující slovo homofobie, kterým budeme mít na mysli i bifobii a transfobii.

Trans lidé (trans*)

Tento termín zahrnuje transgender, transsexuální, gender-queer a další lidi překračující hranice mezi tím, co je obecně posuzováno za ženské a za mužské. Nicméně panuje obecná a zjednodušující představa, že trans člověk je buď transsexuál/transsexuálka nebo transvestita/transvestitka. Jelikož tyto pojmy odkazují k medicíně, jsou často trans lidé patologizováni.

Transsexualita (transsexualismus)

Tento pojem je užíván především v rámci medicíny, která jím označuje lidi, kteří usilují o změnu (nebo

již dosáhli změny) primárních a/nebo sekundárních pohlavních znaků prostřednictvím lékařských zákroků (hormonálních a/nebo chirurgických), zpravidla též provázenou trvalou změnou genderové role. Z medicínského hlediska jsou transsexuální lidé děleni na Male-to-female (směřující k feminizaci) a Female-to-male osoby (směřující k maskulinizaci).

Transvestitismus (cross-dressing)

Pojem transvestitismus je opět používán v rámci medicíny. Za „transvestitu“ je označován člověk, který nosí oblečení, make-up apod., jež jsou považovány za příslušné k jinému genderu, než je ten jeho. Tento termín již v dnešní době nahrazuje preferovanější pojem „cross-dresser“ a týká se části trans lidí. „Cross-dressing“ (převlékání se) může být realizován neustále nebo jen v určitých obdobích či situacích.

Transgender

Tento pojem lze definovat více způsoby. Často je používán jako termín pro lidi, jejichž vnitřní pocit příslušnosti k určitému pohlaví (potažmo genderu) není v souladu s pohlavím (genderem) přiděleným po narození (např. člověk po narození určen jako muž se cítí být ženou). Někteří transgender lidé požívají svou existenci jako nenaplňující ani jednu ze standardních genderových kategorií (muž – žena), ale spíše se cítí stát někde mezi nebo napříč těmito dvěma gendery nebo mimo ně.

Trocha teorie

Homofobie souvisí s nastavením společnosti a učením se genderovým rolím

Naše společnost je uspořádána na základě rozdělení lidí na muže a ženy, které předznamenává to, co je jim přisuzováno a co se od nich očekává. To, že se člověk narodí s biologickým tělem muže nebo ženy⁹, ho díky nastaveným společenským normám v dalším životě často ovlivňuje například v tom, s jakými hračkami si má hrát (dívky s panenkami, chlapci s auty), jakou školu si pro studium pravděpodobně vybere (dívky a chlapci jsou vedeni k jiným oborům – chlapci spíše k technickým, dívky k humanitním), jakou pozici bude pravděpodobně v práci zastávat (muži většinou obsazují hierarchicky vyšší vedoucí pozice), jaký bude mít plat, nebo do jaké míry se bude podílet na domácích pracích a vaření.

Kategorie genderu – tedy zjednodušeně řečeno to, jakým způsobem a v jakých situacích dáváme najevo, že jsme ženy nebo muži – je společensky podmíněná a kulturně a historicky proměnlivá. Takováto organizace světa odráží genderový řád. Mužům je přisuzována maskulinita spojená se vším, co znamená být v dnešním světě tím „správným“ mužem (ať už se jedná o vzhled, způsob chování, přisuzované vlastnosti, vystupování, reprezentaci, nebo o naplňování své genderové role a očekávání s ní spojených). Totéž platí u žen. Často se tyto představy opírají o genderové stereotypy, zjednodušené představy o „správném“ a „přirozeném“ projevení femininity u žen a maskulinity u mužů. Důležitou roli zde hraje socializační proces, v jehož rámci se ženy učí být těmi „správnými“ ženami a muži těmi „správnými“ muži.

9 Je problematické hovořit také o čistě mužských nebo ženských tělech, protože zde existují osoby, které díky jinak se vyskytujícím chromozomům a jejich jiným kombinacím (mohou být například geneticky muži, ale jejich genitálie mohou být ženské) nelze rozdělit pouze do těchto dvou škatulek – intersexuálové/ky.

Homofobie je ovlivněna společenskými normami v oblasti sexuality

K očekávaným a „ideálním“ genderovým rolím patří také očekávaná a „ideální“ sexualita, která vychází ze spojení a vzájemného doplnění ženy a muže. Touto „ideální“ a „správnou“ sexualitou se stala heterosexuality, která je v současnosti výlučnou společensky oceňovanou sexualitou a je nadřazená ostatním¹⁰. Heterosexuality je považována za normu, ovšem jak poznamenává Jonathan Katz¹¹, nebylo tomu tak vždy. Tzv. „vynález heterosexuality“ datuje do druhé poloviny 19. století v souvislosti s rozvojem medicíny a s proměnou v nazírání na sexualitu jako takovou, jejímž cílem již není pouze plození dětí. Předtím byla společensky vnímaná zejména jako nástroj k reprodukci a nehovořilo se o ní ve spojení s touhou a potěšením. Medicínské uvažování té doby mělo za následek, že se heterosexuality ustavila jako ta normální sexualita a všechny ostatní sexuality se staly odchylkami, patologiemi a deviacemi.

Homofobie neexistuje odpradáвна

V historii¹² se pohledy na homosexualitu různí, například ve starověkém Řecku byl homosexuální

10 Smetáčková, Irena, Richard, Braun. 2009. *Homofobie v základních kolektivech. Homofobní obtěžování a šikana na základních a středních školách – jak se projevuje a jak se proti ní bránit*. Praha: Úřad vlády České republiky. Str. 18.

11 Katz, Jonathan Ned. 2013. „Vynález heterosexuality (komentář Věra Sokolová).“ In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 14 (2): 4-13 pp. (originál: Katz, Jonathan. 2002. „The Invention of Heterosexuality“. In Kathy Peiss (ed.). 130 Major Problems in the History of American Sexuality. Boston: Houghton Mifflin. 349-356 pp.)

12 Vývoj vnímání homosexuality je další samostatné a velmi obsáhlé téma. Pro doplnění doporučujeme například: Seidl, Jan. 2012. *Od žaláře k oltáři. Emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. Praha:

styk mezi muži legitimní a považovaný za normální především v souvislosti s předáváním mužnosti a síly dospělejších mužů mladším, věřilo se také, že k opravdovému souznění může dojít pouze mezi dvěma muži (nikoliv mezi ženou a mužem). V období středověku docházelo pod vlivem křesťanské morálky k odsuzování a odmítání homosexuality a homosexuálního chování, ovšem v některých neoficiálních kruzích byla homosexualita zase běžná a tolerovaná. Těžké časy nastaly s příchodem 2. sv. války, během které mnoho homosexuálů/ek skončilo označených růžovým trojúhelníkem v koncentračních táborech. K dekriminálnímu homosexualitě došlo na území současné České republiky v roce 1961, ovšem v období minulého režimu nemohli žít LGBT+ lidé důstojný život, protože se na veřejnosti nemohli projevit a museli se skrývat.

Homofobie vzniká jako důsledek nerovnosti sexualit a genderových identit

I přesto, že jsou v dnešní společnosti postoje k homosexualitě mnohem otevřenější, více respektující a pozitivnější než v dřívějších dobách a ačkoliv homosexualita byla vyňata ze seznamu Mezinárodní klasifikace nemocí před více jak 20 lety, stále nemá rovnocenné postavení s heterosexuality na legislativní, společenské ani symbolické úrovni. Legislativním příkladem může být nerovnocenný status manželství a registrovaného partnerství, které zneumožňuje adopci dětí, či povinnost trans lidí, kteří žádají o změnu úředního pohlaví, podstoupit operativní zásah do genitálií včetně sterilizace. Dnes se již o většinu jiných neheterosexuálních a necisgender identitách nehovoří jako o deviacích (i když některé jsou stále patologizovány a zařazeny jako poruchy v Mezinárodní klasifikaci nemocí – transsexualita, transvestitismus atd.), avšak v protikladu k heterosexuality jsou stále některými lidmi a společenstvími považovány za „nenormální“, méněcenné, marginalizované a nesoucí určité společenské stigma.¹³

Host; dále Himl, Pavel, Jan Seidl, Franz Schindler. 2013. *Miluji tvory svého pohlaví*. Praha: Argo.; dále: Rupp, J. Leila. 2002. *Vytoužená minulost*. Praha: One Woman Press.; dále: Dymokurský, Oto. 2004. *Homosexualita jako sociální konstrukt*. Diplomová práce. Brno: FSS.; Foucault, Michel. 1999. *Dějiny sexuality I*. Vůle k vědění. Praha: Herrmann & synové.; Foucault, Michel. 2003. *Dějiny sexuality II*. Užívání slasti. Praha: Herrmann & synové.

13 Výše zmíněné odkazuje ke konceptu heteronormativity (zjednodušeně: heterosexuality = normální = dobrá / neheterosexuality = nenormální = špatná).

Homofobie se může ve škole projevovat jako obtěžování a šikana

Pojmy homofobie, bifobie a transfobie (v textu zastřešuje pojem *homofobie*) lze jednoduše vysvětlit jako celou škálu nepřátelských a negativních postojů, pocitů a jednání vůči lidem, kteří se identifikují jako lesby, gayové, bisexuální či trans lidé, nebo je za ně okolí považuje z různých důvodů. Nepřátelské postoje se mohou projevovat na různých úrovních a mohou ústít v šikanu a obtěžování ve vrstevnické skupině. Šikanu založenou na předsudcích o LGBT+ lidech nazýváme homofobní/bifobní/transfobní šikanou (v textu zastřešuje pojem *homofobní šikana* či šikana a obtěžování motivované nepřátelskými postoji vůči LGBT+ lidem). Takováto šikana nebo obtěžování se často objevuje i v kolektivech, ve kterých se nikdo neidentifikuje jako LGBT+. Mýtus „kde není gay, tam není homofobie“ skutečně neplatí.

Homofobní, bifobní a transfobní šikana/obtěžování stojí na předsudcích vůči LGBT+ lidem a mohou ji zažívat tudíž:

- lidé, kteří se identifikují jako lesby, gayové, bisexuální, trans atd.
- lidé, kteří nejednají nebo nevypadají jako typické dívky nebo typičtí chlapci
- lidé, kteří se kamarádí s LGBT+ lidmi
- lidé, kteří žijí v LGBT+ rodinách¹⁴

Homofobie souvisí s pohlavím (genderem) studujících

Z provedených výzkumů¹⁵ vyplývá, že u chlapců se objevuje větší podíl homofobních postojů než u dí-

14 *Homophobic Bullying. Safe to Learn: Embedding Anti-Bullying Work in Schools*. 2007. Nottingham: Department for Children, Schools and Families.

15 Například: Herek, M. Gregory (ed.). 1998. *Stigma and Sexual Orientation. Understanding Prejudice Against Lesbian, Gay Man, and Bisexuals*. London: Sage. Z českého prostředí například: Závěrečná zpráva z kvantitativního výzkumu. Rovnost je cool!. 2007. Praha: Člověk v tísni, o.p.s. V roce 2007 zmapoval Člověk v tísni v rámci projektu Rovnost je cool!, jaké postoje mají žáci/kyně středních škol k různým vybraným skupinám lidí, které mohou být společensky marginalizované a stigmatizované. Součástí výzkumu bylo i zaměření se na to, jaký mají žáci/kyně vztah k lesbám a gayům. Z výzkumu vyplynulo, že 72 %

vek, což vede k vyššímu výskytu šikany motivované nepřátelskými postoji vůči LGBT+ lidem ze strany chlapců. Proto je nutné hledat její příčiny v genderovém uspořádání společnosti, které je, jak jsme zmiňovaly výše, založeno na bipolárním dělení na „mužský“ a „ženský“ svět. Pro vysvětlení tohoto fenoménu můžeme použít například teorii Michaela Kimmela (1994), který říká, že homofobie neznamená strach z homosexuálů, ale strach z toho, že ostatní muži si mohou myslet, že nejsou těmi „pravými“ muži a že by mohli být považováni za gaye. Muži se navzájem hlídají, aby nepřekračovali hranice svých genderových rolí a „správných“ forem maskulinity. Pokud by překročili tyto hranice, stali by se zženštilými homosexuály a jejich maskulinita by byla ohrožena. Stejně tak to platí v prostředí školy, kde si chlapci homofobními projevy utvrzují svoji maskulinitu a heterosexuálnost¹⁶. Chlapci/muži, kteří bývají více ohroženi šikanou a obtěžováním disponují spíše „femininními“ charakteristikami a vlastnostmi (jsou citliví, pasivní, uzavření), než ti, kteří se projevují více „maskulinně“¹⁷. U dívek tomu může být naopak. Ty, které se projevují „maskulinně“ mohou dokonce dosáhnout vyššího uznání¹⁸. Na základě genderového rozdělení je ve společnosti maskulinita (spojována s muži/chlapci) oceňovanější než feminita (spojovaná se ženami/dívkami).

Homofobní šikana má různé (i zdánlivě neškodné) podoby

Jak se projevuje šikana motivovaná nepřátelskými postoji vůči LGBT+ lidem:

– **zesměšňující vtipy a komentáře,**

– **zesměšňující obrázky,**

– **pomluvy,**

chlapců má negativní postoje vůči gayům, u dívek tomu bylo pouze 24 %. Podobné závěry ukazující, že nejvíce negativní postoj vůči gayům zastávají heterosexuální chlapci, vyplynuly i z výzkumu, který realizovala organizace PROUD v roce 2015 (České školy pod lupou: Výzkum homofobie a transfobie na školách).

16 Renold, Emma. 2002. „Presumed Innocence: (Hetero) Sexual, Heterosexist and Homophobic Harassment among Primary School Girls and Boys“ In *Childhood* 9(4): 415-434 pp. London: Sage Publications.

17 Říčan, Pavel, Pavlína, Janošová. 2009. „Nové pohledy na šikany“ In *Šikana jako etický, psychologický a pedagogický problém*. Praha: Tribun EU. Str. 30.

18 Bem, Lipsitz, Sandra. 1993. *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*. NY: Yale University Press.

– **nenávistná gesta, nadávky a výhrůžky,**

– **ignorování,**

– **vyčleňování z kolektivu,**

– **ničení a schovávání věcí,**

– **kyberšikana** (vytváření falešných profilů, zveřejňování zesměšňujících a ubližujících informací a fotek),

– **poštuchování,**

– **znemožňování volného pohybu** (zamykání ve třídě apod.),

– **nucení do různých činností,**

– **fyzické napadení,**

– **sexuální obtěžování** (v podobě dotýkání se, svlékání a naznačování sexuálních pohybů),

– **homofobní jazyk** (např. nadávky, výroky typu „to je teploušský“), který je používán:

– proti lidem, kteří se identifikují jako lesby, gayové, bisexuální nebo trans,

– proti lidem, u kterých je neheterosexuální preference nebo trans identita předpokládána,

– obecně (neadresně) v pejorativním duchu ke zdůraznění něčeho podřadného bez odkazování k něčí sexuální identitě.

Při prevenci homofobie má velký význam jazyk

V homofobním jazyce se odrážejí „negativní postoje vůči jiným než heterosexuálním lidem a celková nadřazenost heterosexuality“¹⁹. Proto i situace, kdy je homofobní jazyk používán neadresně (není zde útok na konkrétní žáky/ně a jejich identitu), mají dopad na klima třídy a školy a na to, jak se zde žáci/kyně cítí. Vytváří se tak negativní prostředí a norma,

19 Smetáčková, Irena, Richard, Braun. 2009. *Homofobie v žákovských kolektivech. Homofobní obtěžování a šikana na základních a středních školách – jak se projevuje a jak se proti ní bránit*. Praha: Úřad vlády České republiky. Str. 25.

že vše, co není heterosexuální, je něco podřadného, špatného a odmítání hodného. Nebezpečí spočívá v tom, že se homofobní jazyk může považovat za neškodnou formu škádlení, která není ubližující, a proto je často přehlížená. Nejčastěji užívané urážlivé nálepky či slova pro žáky/ně s neheterosexuální identitou jsou například „buzna“, „homouš“ a „teplouš“²⁰, pro genderově nekonformní žáky/ně jsou to například „zženštilc“, „holka“ (sissy boy) a „mužatka“ (tomboy). Nadávky kromě toho také často odkazují k (někdy stereotypním) představám o sexuálních praktikách neheterosexuálních osob, které jsou považovány za „úchylné“ (např. „hulibrk“, nebo narážky na anální styk např. „říttopich“)²¹.

20 tamtéž

21 Rivers, Ian. 2011. *Homophobic Bullying. Research and Theoretical Perspectives*. New York: Oxford University Press.

Kdy je riziko homofobní šikany a obtěžování vyšší – příklady situací v praxi

Coming out žáka/žákyně

Studující informuje a seznámí se svou neheterosexuální preferencí nebo trans identitou někoho ve škole (např. menší skupinu spolužáků/ček, celou třídu, vyučující/ho atd.). Může tak učinit různými způsoby, které jsou více nebo méně jednoznačné, nemusí se jednat o přímé verbální sdělení.

„Začal jsem do školy nosit tašku s nápisem 'I am gay and I am proud'. Vnímal jsem, jak se na mě všichni dívají a baví se mezi sebou o tom, jestli jsem fakt teplý.“ (Petr, 17 let)

I přestože se člověk rozhodně informovat pouze malou skupinu lidí, informace o jeho sexualitě/identitě se často stává veřejně probíranou a může být i důvodem k rozvoji šikany.

„Když se tahle zpráva po mém coming outu ve škole roznesla, každý tělocvik (spojený s jinou třídou) jsem byl verbálně šikanovaný, později pak i regulérně na chodbě o přestávkách. Nikdy mi nezkrřivili ani vlas, nešáhli na mě, ale slovními projevy mi to dali vyžrat dost.“ (Michal, 18 let)

Coming out vyučující/ho

Také u vyučujících je v první řadě předpokládáno, že jsou heterosexuální a cisgender, takže když se ně-

kdo z pedagogického sboru rozhodne pro coming out v prostředí školy, mohou nastat rozdílné reakce jak ze strany kolegů/ů, studujících, tak i rodičů žáků/ů.

„Jeden profesor řekl o hodině jen tak mimochodem, že jede na hory se svým přítelem. Všichni se po sobě podívali, ale nikdo nic neřekl. Byl u nás ve třídě dost oblíbený, a i když nás to překvapilo, tak to nic nezměnilo.“ (Marie, 17 let)

„Stalo se, že po letních prázdninách přišel učitel namalovaný a s dlouhými vlasy. Sdílel nám, že prochází přeměnou na ženu a poprosil nás, abychom ho oslovovali ženským jménem. My jsme si na to postupně zvykali, i když to bylo ze začátku divný, ale rodičům některých spolužáků to vadilo a chtěli, aby ho škola vyhodila.“ (Jana, 18 let)

Ve škole se proslýchá, že někdo je LGBT+ (vyučující, žáky/ně atd.), aniž by to dotyčný sám sdělil

Na základě předpokladů a stereotypů může vzniknout předpoklad, že určitý studující nebo vyučující atd. je LGBT+, aniž on sám/ona sama by tento předpoklad potvrzoval/a. Při rozšíření se takováto informace stává „pravdou“, dotyčný je „označován“, což se může stát důvodem ubližujícího chování.

„Ptal jsem se třídního, jestli by mohlo být zrcadlo i na klučích záchodech. Řekl mi 'no jistě, pane T., vy jste takový narcis'. Potom si o tom povídali všichni na škole a učitelé o mně mluvili jako o 'tom s tím zrcadlem'. Když po pár měsících, kdy jsem se na to pořádkem ptal, nechali zrcadlo na záchody namontovat, okamžitě na něm byl nápis 'Karel T. je buzna.'“ (Karel, 17 let)

„Na střední jsem přešel z baletní konzervatoře, i když se mi líbily holky, pro všechny jsem byl stoprocentně gay.“ (Radim, 16 let)

Příbuzný/á studující/ho je LGBT+ (rodiče, sourozenci atd.)

Studující se může ve škole dostat do situace, ve které bude probíráno téma rodiny a příbuzných (v rámci výuky i neformálních diskuzí).

„Když se v angličtině mělo mluvit o rodině, nechtělo se mi říkat, že mám dvě mámy. Po hodině za mnou přišla učitelka a řekla mi, že se nemám za co stydět.“ (Blanka, 14 let)

Neformální diskuze mezi studujícími o tématu LGBT+ (nebo kauze z médií, seriálu, slavné osobě atd.)

O LGBT+ lidech mohou hovořit studující, ale i vyučující také na obecné rovině v rámci diskuzí o aktuálních tématech společenského dění.

Např.: Žáci a žákyně se baví o akci Prague Pride.

Homofobní jazyk: posměšky jako norma

Žáci/žákyně používají slova související s LGBT+ („gay“, „buzna“, „teplouš“ atd.) v běžné řeči, nebo příkládají běžným činnostem význam související s homosexuální nebo trans identitou.

„Na tělocviku padaly hlášky spolužáků, když cvičili protahovací cviky, ve stylu 'já si připadám jako buzna, když tohle dělám.'“ (Tomáš, 14 let)

„Jednou jsem si do školy vzala kostkovanou košili a spolužák hned na to, že mám lesbickou košili“ (Sylva, 15 let)

Studující, vyučující atd. sympatizuje s LGBT+ komunitou

Své postoje k LGBT+ lidem mohou studující a vyučující vyjadřovat přímo i nepřímo pomocí symbolů, sloganů nebo další propagace rovného přístupu k různým sexuálním/genderovým identitám. Například nosí tričko nebo doplňky s nápisy podporujícími rovnost sexuálních a genderových identit.

Téma LGBT+ se objeví ve výuce

S tématem LGBT+ se mohou žáci/žákyně setkat mimochodem, když budou například probírat v literatuře Prokleté básníky, nebo záměrně v rámci probírané látky v Rodinné výchově, Výchově ke zdraví, Výchova k občanství apod.

Situace předpokládající genderově stereotypní chování

Během vyučování a o přestávkách mohou nastávat situace, kdy je od studujících očekáváno, že se budou chovat v souladu s genderovými stereotypy. U těch, kteří nenaplnují tyto neformální požadavky, je zpochybňovaná jejich genderová identita společně s jejich heterosexualitou.

„Jednalo se o slovní napadání a poznámky o teplouších. Nebyl jsem šikovný na sport a okolí mělo pocit, že běhám jako holka. Na základní škole také jednou došlo k fyzickému napadení v šatně po hodině tělocviku. Spolužák mě držel pod krkem a nechtěl pustit z šatny.“ (Pavel, 15 let)

Stejnopohlavní pár mezi studujícími, vyučujícími

Stejně tak, jako mohou vznikat vztahy mezi heterosexuálními studujícími či vyučujícími, mohou se ve škole navazovat nebo již existovat také stejnopohlavní partnerství.

„Když jsme se s mojí holkou scházely na chodbě, tak na nás kluci vyplazovali jazyky a křičeli, že se k nám přidají. Dost nás to štvalo.“ (Karolína, 17 let)

Školní klima a význam školy v utváření postojů a hodnot

Sociální klima ve škole a ve třídě souvisí s výskytem homofobie

V prostředí školy panuje určité ovzduší, které ovlivňuje jak studující a vyučující, tak i další zaměstnan-

ce/kyně a vedení školy, a zprostředkovaně i rodiče žáků/yň. V dobrém školním klimatu vzniká vhodná půda pro budování pocitu bezpečí, důvěry a vzájemného respektu, rozvíjí se hodnoty, jako jsou spravedlnost, solidarita, odpovědnost a osobní i sociální angažovanost. Školní klima dlouhodobě působí na psychické rozpoložení všech zúčastněných a má vliv na jejich chování.²²

Také každá školní třída má své specifické sociální klima, které se může měnit po pár měsících, ale někdy trvá i několik let. Sociální klima nevzniká samo o sobě, ale je utvářeno jednotlivými žáky/němi, skupinkami žáků/yň v dané třídě, celou skupinou žáků/yň, skupinou všech učitelů/ek, vyučujících v dané třídě a učiteli/kami jako jednotlivci.²³

Nejpříznivější klima nastává, když ve školním prostředí převládají pozitivní vztahy ve všech směrech mezi studujícími a vyučujícími. Vyučující i žáci/kyně mají možnost otevřeně vyjádřit své postoje s ohledem na druhé. V případech, kdy je klima nastaveno nepřátelsky, studující zažívají strach, vzrůstá pravděpodobnost vzniku šikany a naopak klesá školní úspěšnost.

Hranice udržující pocit bezpečí jsou určovány normami dvojího typu. V první řadě jde o normy formální, které představují např. školní řád a třídní pravidla. Neméně důležité jsou pak normy neformální, které vznikají uvnitř skupin (školy, třídy) a určují nepsaná pravidla pro to, co je žádoucí a co nikoliv. Normy jsou spojeny s určitými sankcemi za nedodržení a odměnami za jejich naplnění. Tyto důsledky většinou představuje posun v pomyslném žebříčku pozic (zvýšení či snížení skupinové prestiže až úplné vyloučení).

V případě genderových a sexuálních norem bývá velmi silný tlak ze strany vrstevnické skupiny. U chlapců bývají obecně nejvíce oceňovány maskulinní projevy, femininní žáci a studenti pak mohou zažívat nižší postavení a tím pádem i snížení sebedůvěry. Ovšem i tyto v naší společnosti poměrně silně zakořeněné normy nemusí být v třídních kolektivech vždy platné.

„U nás v devítce byli třídními vůdci dva kluci, kteří spolu chodili. To, že jsou gayové nám přišlo vlastně úplně normální a nikdy jsem ve třídě nezažil žádné homofobní narážky.“ (Honza, 19 let)

22 Hartl, Pavel, Helena Hartlová. 2004. *Psychologický slovník*. Praha: Portál.

23 Mareš, Jiří. 1998. *Styly učení žáků a studentů*. Praha: Portál.

Názory vrstevníků/ic se stávají pro adolescentní studující důležitější než názory dospělých a jednotlivci jsou ochotni respektovat i takové normy chování, které původně nebyly v souladu s jejich vlastními normami.²⁴ Proto je důležité pracovat jak v případě prevence homofobie, tak při výskytu šikany s celým kolektivem a jeho dynamikou.

Skupinová dynamika

Dynamika skupiny zahrnuje:

- normy a cíle, ke kterým skupina směřuje,
- styl vedení skupiny a míru motivovanosti jejích členů/ek,
- vzájemné interakce a způsoby komunikace,
- strukturu skupiny – role a pozice jednotlivých členů/ek,
- fázi vývoje skupiny (od jejího vzniku),
- skupinovou kohezi (soudržnost) a tenzi (napětí),
- atmosféru ve skupině (kooperativní, konfrontační atd.).

Na co myslet, než začneme pracovat s postoji studujících

– Chceme-li ovlivnit postoje studujících, musíme pracovat se skupinovou dynamikou. Skupinové procesy je nutné zviditelnit a uvědomit si je, abychom mohli začít vytvářet prostředí, ve kterém lze formovat jednotlivé složky skupinové dynamiky. Prvotními cíli jsou změny jednotlivců v pohledu na sebe a na vlastní chování.

– Působíme na všech třech úrovních postojů – kognice (poznávání informací, fakt, ...), emoce (zážitky, prožívání zkušeností, ...) a konání (strategie chování, komunikace, ...).

– Nezapomínejme, že výše postavení jednotlivci mají výraznější vliv na skupinové normy. Učitelé/ky mohou svými vlastními postoji prezentovat formální i neformální normy. Nejúčinněji lze sku-

24 Hadj-Mousová, Zuzana. 2003. *Sociální psychologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.

pinové normy ovlivnit, jsou-li jim nakloněni vlivnější studující. Normy a pozice jsou ale provázány, proto se změnou normy se může třída restrukturalizovat. Cílevědomé prosazování zdravé normy učitelem/kou a její přijetí většinou skupiny může pozitivně ovlivnit celkové třídní klima, i přesto, že současní vlivní žáci/kyně ji doposud neuznávali.

– Můžeme využít různých metod – diskuse, dramatická výchova (modelové situace, hraní rolí), zážitková pedagogika, sebezkušenostní techniky, metody podporující kritické myšlení, brainstorming, skupinové hry atd. Účinnou metodou je také nácvik zpětné vazby.

– Zpětnou vazbu může využít také učitel/ka k rychlé korekci chování. Následovat může vysvětlení nepřijatelnosti chování nebo rovnou upozornění na možnost sankce při opakování.

Příklad zpětné vazby (popis vlastní emoce a popis chování druhého): *Učitel/ka je svědkem situace, kdy dva studenti pokřikují na spolužáka „buzno“ a důrazně iniciátorům posměšku sděluje: „Vadí mi a nemohu tolerovat to, když někoho takto označujete.“* Po této rychlé reakci je vhodné se k tématu nadávek vrátit, například otevřít se studujícími otázkou, co způsobuje to, když dodáváme slovům vztahujícím se k homosexuální preferenci negativní význam a používáme je k zesměšnění druhých.

– Obecně vzato se doporučuje využívat při práci se změnou postoje aktivity, které vzbudí emocionální zážitek. Ovšem pozor na vyvolávání soucitu. Marginalizované skupiny by měly být prezentovány jako rovnocenné a nikoliv méněcenné. Proto je vhodné doplnit zážitkové aktivity o poskytnutí vyvážených informací k danému tématu.

Praktické nápady, jak působit proti nebo při vzniku homofobní šikany

Základní doporučení

– **Uznávat právo na vyjádření vlastní sexuality a genderu a nepopírat existenci LGBT+ identit**

„Kdysi dávno jsem se setkal s názorem bývalé učitelky, že to, co jsme, není normální. Že je jenom trend, nic víc. Přirovnávala to k začátku a vzniku hnutí Hippies. A prý, že žádná homosexualita neexistuje.“ (Vítek, 19 let)

– **Respektovat individuální sexuální preferenci a genderovou identitu**

„Vzpomínám si na to, že jeden profesor mě nashvál oslovoval mým starým mužským jménem, v den svátku mého starého jména mi třeba popřál, i když jsem ho žádala, aby mi říkal mým novým holčičím jménem.“ (Nina, 21 let)

– **V žádném případě neexponovat konkrétní studující**

„Když jsme probírali Oscara Wilda, tak mě vyvolala učitelka, že speciálně já budu o homosexualitě něco vědět. Bylo to takové agresivní a zbytečné. Upoutávala na mě pozornost i když nemusela.“ (Romana, 18 let)

– **Vyvarovat se hodnocení různých sexualit a genderových identit (neheterosexuality není dobrá, ani špatná, ale běžná součást života)**

„Jednou jsem si s jednou katolickou profesorkou povídala o knihách a já jí jednu doporučovala. Pak jsem si ale uvědomila, že se v ní objevují lesbické náměty a že by to pro ní nemuselo být košér. Řekla jsem jí, že autorka je lesba a ona mi odpověděla: To asi není jediná. Zdánlivě neutrální vyjádření mi udělalo tenkrát docela dobře, protože jsem si připadala, jakože jsem součástí většího celku, součástí společnosti.“ (Radka, 16 let)

„Vzpomínám si na moment, kdy jsem měla mluvit o své absolventské práci zaměřené na homosexualitu před téměř celou zdravkou. Jedna silně věřící učitelka chodila uklidňovat nás řečníky, respektive když se zasekla u mě, tak se zašklebila a nekompromisním hlasem mi oznámila, ať laskavě před celou zdravkou netvrdím, že homosexualita je normální.“ (Gábina, 20 let)

– **Být dostupný/á a otevřený/á rozhovoru a podpoře**

„Když se ve škole rozkřiklo, že jsem gay, tak mi jeden fajn učitel nabídl, že kdybych si o tom chtěl

někdy promluvit, můžu za ním přijít. Byl to v pohodě rozhovor oproti nějakým psychologům a sexuologům, u kterých jsem byl. Učitel mluvil o tom, co zažívají jeho kamarádi gayové, tak jsem měl pocit, že mi rozumí." (Standa, 17 let)

– Vymezovat se vůči posměškům a homofobním vtipům (reagovat i na drobné projevy homofobního chování)

Je potřeba zdůraznit, že slova odkazující k sexuálnímu preferencím a genderovým identitám nejsou samy o sobě nadávkami. Vhodná může být například diskuze o tom, co to způsobuje, když těmto slovům dodáváme negativní význam (co to znamená pro samotné LGBT+ lidi).

– Používat korektní jazyk

Pro pojmenování LGBT+ lidí používat slova gay, lesba (nikoliv lesbička), bisexuální člověk, trans člověk a další viz slovníček pojmů. Eliminovat používání stereotypních spojení.

– Vést žáky/žákyně k tomu, že všichni nejsou stejní, a k respektu k různorodosti

Vyjadřovat respektující postoje nejen k LGBT+ osobám, ale i k lidem z dalších marginalizovaných skupin (např. Romové/ky, migranti/ky, lidé se zdravotním postižením, muslimové, lidé bez domova).

– Brát v úvahu možnost, že v každé skupině může být někdo LGBT+ (ještě neprošel coming outem), nebo může mít LGBT+ rodiče

Doporučení pro vytváření bezpečnějšího klimatu

„Myslím, že většina učitelů neví, jak s tím tématem naložit a raději o tom vůbec nemluví. Když o tom ale nemluví, nevíme, co si o tom myslí, a jak bude reagovat, když to otevřeme my." (Tereza, 17 let)

– Vyučující otevřeně vyjadřuje svůj respektující postoj k LGBT+ lidem a dalším marginalizovaným skupinám a explicitně verbálně odmítá veškeré projevy homofobie, xenofobie, rasismu apod.

– Ve školním řádu a třídních pravidlech by měla být zdůrazněna nulová tolerance k jakékoliv formě nerespektu k různým skupinám lidí (viz výše).

– Škola veřejně prezentuje svůj respektující postoj například na webových stránkách, nebo v rámci setkání s rodiči či na otevřeném dni.

– Škola zajišťuje vyučujícím možnost dalšího vzdělávání v tématech homofobie, šikany, práce se skupinou atd.

– Vyučující pravidelně zařazuje do vyučování aktivity zaměřené na ovlivnění skupinových norem a dalších složek skupinové dynamiky (viz Příklady aktivit). Rovněž může vést diskuze se studujícími, nebo využívat programy realizované externími lektory/kami.

– Vyučující s tématem LGBT+ identit nakládá ve výuce jako s běžnou součástí sociální reality. Například když se probírá téma rodiny a vztahů, doplnit k příkladům z učebnice možnost neheterosexuálních partnerství a duhových rodin. V životopisech různých osobností se nebát zmínit skutečnost, že měli vztah s osobou stejného pohlaví (genderu). S tématem lze citlivě a přesto otevřeně nakládat i v dalších předmětech (např. zeměpis, dějepis, základy společenských věd, biologie).

– Škola pravidelně zjišťuje postoje studujících a skupinové vztahy prostřednictvím sociometrických metod a dotazníkových šetření.

– Škola nabízí studujícím možnost poradenství, buď přímo s pracovníkem/icí školního poradenského pracoviště nebo prostřednictvím anonymních dotazů ve schránce důvěry, dále zprostředkovává další kontakty. Například na Linku důvěry a organizace nabízející pomoc LGBT+ lidem (viz seznam kontaktů).

Ukázka modelového poradenského rozhovoru

Vyučující se může dostat do situace, která bude vyžadovat o tématu LGBT+ identit se studujícími mluvit na osobní rovině. Například se stane svědkem/yní obtěžování a šikany nebo se na něj/na ni může někdo ze studujících obrátit s prosbou o rozhovor. K poskytnutí podpory a zájmu není zapotřebí žádných zvláštních poradenských dovedností.

(S – studentka, U – učitelka)

Studentka zaklepe na dveře kabinetu

U – Copak Jano?

S – Dobrý den, paní učitelko, já jsem Vám chtěla poděkovat.

U – A za co, prosím Tě?

S – Za to, jak jste se mě tohle pondělí zastala, když mi zase na chodbě nadávali, vždyť vy víte jak...

U – Jo ták... chceš si o tom promluvit v klidu, je teď velká přestávka, máme čas...

S – Hm, děkuji... víte...když ono je to asi pravda...

U – Pojd' dál Jano a sedni si... Co je pravda?

S – (je jí do breku) No to, že jsem lesba.

U – (podává kapesník) Aha... To je v pořádku Jano, klidně si poplač, to k tomu patří...

S – (ubřečená) tak... a teď už to víte...

U – To je dobře, žes mi to řekla. Je asi těžké to takto dusit v sobě... Jak ti je?

S – Já sama nevím, vůbec se v tom nevyznám, proč právě já?

U – To je asi zcela přirozená otázka. Za mě je to ale tak, že si sexuální preferenci člověk nevybírám, prostě se to tak stane. Jak to je dlouho, co nad tím přemýšlíš?

S – Asi od léta, jak jsme byli na dovolené a.... (zarazí se)

U – Nemusíš říkat nic, co nechceš. Chtěla jsem si jenom udělat představu, jak dlouho tě to trápí.

S – Hm... já už nedokážu myslet na nic jiného. Bojím se, jak to vezmou doma.

U – Aha... takže zatím to doma nevědí a ty nevíš, jestli jim to říct...

S – Právě... a navíc mě štve, jak na mě ve škole požívají. Co to teď maj za módu, že za každou holkou, která s nikým nechodí, tohle pokřikují...

U – Tomu se nedivím, že tě to štve, a chci tě ubezpečit, že na naší škole takovéto nadávky nestrpíme.

S – Děkuji... vlastně oni si to už od toho pondělku moc nedovolili... Ale co mám říct doma našim?

U – To jsem ráda, že to pomohlo, kdyby se to opět opakovalo, tak mi to prosím řekni. Zároveň slyším, že vážně přemýšlíš nad tím, jak o své orientaci říct doma

S – Já se nechci dál přetvařovat...

U – Jasně. Upřímně Jano, já s tím moc zkušeností nemám. Přijde mi, že to chtělo asi spousty odvahy, to vůbec někomu takto na rovinu říct a vážím si tvé důvěry. Určitě o tom můžeme spolu mluvit, když budeš chtít. Pak mě ještě napadá, že je možnost se o tom poradit anonymně, třeba na Lince bezpečí. Tam mají asi více zkušeností. Co ty na to?

S – Já už jsem na to taky myslela... myslíte, že je to dobrý nápad?

U – Za to, že to vyzkoušíš, nic nedáš.

S – Tak jo, asi máte pravdu, potřebuji si udělat v tom jasno. Děkuji.

U – To jsem ráda. Držím palce, a kdybys potřebovala, tak přijď a proberem to.²⁵

Krizové situace

Při zkušenosti s homofobní šikanou v prostředí školy je vhodné postupovat prakticky stejně jako při výskytu jakékoli jiné šikany (viz Smetáčková, Braun, 2009; Kolář, 2001; Kolář, 2011). Poté, co ošetříme mimo přímý dosah aktérů/ek šikany studující/ho, který/á se stal/a obětí ubližování, je nutné vyjádřit svůj postoj proti jakémukoli ubližování a proti znevažování sexuálních preferencí a genderových identit. Aktéři/ky by měli být informováni o důsledcích daného chování a sankcionováni. Jak z pozice vedení školy, tak individuálně bychom měli deklarovat svůj respektující postoj vůči LGBT+ lidem. Jelikož

²⁵ Pro tuto příručku připravil Peter Porubský, z Linky bezpečí.

je homofobní šikana a obtěžování úzce spjata také se sociálním klimatem a skupinovými normami, je potřeba pracovat s celou třídou pomocí intervenčního programu zaměřeného na homofobní šikanu (lze zajistit externí lektory/ky).

Zásady vedení krizového/poradenského rozhovoru se žákem/yní:

- **Zabezpečit klid, soukromí a prostor na rozhovor** – Může se stát, že dítě za námi přijde v nevhodnou dobu, o krátké přestávce apod. Je pak vhodné na to žáka/yni upozornit a domluvit se s ní/m na jindy, kdy budeme mít na rozhovor dostatek času.
- **Sledovat neverbální projevy dítěte a reagovat na ně** – Neverbální komunikace tvoří základ našich sdělení. Je vhodné reagovat na nastupující pláč, zlost, smutek, tichý hlas. Často stačí pouze naznačit, že jsme si toho všimli – „vidím, že se ti chce brečet, slyším, jak se stydíš o tom mluvit“ apod.
- **Více naslouchat, méně radit** – V krizovém/poradenském rozhovoru je vhodné co nejvíce naslouchat a rad se vyvarovat. V ideálním případě by si mělo samo dítě sestavit plán, jak situaci řešit. Případné doporučení (nebo jiné úhly pohledu) můžeme formulovat jako nabídku – „mě napadlo udělat to takto, co si o tom myslíš?“
- **Vytvořit prostor pro emoce** – Je zcela přirozené, že se můžeme silných emocí zaleknout. Při krizovém/poradenském rozhovoru ale platí, že emoce, kterým necháme volný průběh, mají často za efekt to, že se dítě zklidní. Podobně jako u neverbálních projevů můžeme emoce pojmenovat, nebo se na ně přímo zeptat a legitimizovat je. Např. „není divu, že jsi našťvaný“; „já bych byla asi zklamaná, jak je tobě?“
- **Ptát se** – Otázky vytvářejí prostor pro rozhovor. Ptejme se na to, co se stalo, co si o tom studující myslí, jak mu/jí u toho bylo, co by chtěl/a udělat, co je pro něj/ni ideální řešení, co je nejhorší řešení atd.
- **Jasně deklarovat podpůrný postoj** – Pro dítě je důležité slyšet, že jsme na jeho straně a že ho podporujeme. Klidně si můžeme dovolit vyjádření, jako např. „Nikdo nemá právo se ti posmívat“ apod.

- **Pokud nemám informace, je možné to říct** – Je zbytečné hrát si na experta/ku na všechno. Ono ani není v lidských silách rozumět všemu. Radši na rovinu řekněme, že něčemu nerozumíme, nemáme s tím zkušenosti, než abychom si zbytečně vymýšleli.
- **Ocenění** – Autentické a konkrétní ocenění je ideálním způsobem jak posílit dobrý kontakt s dítětem. Dávejme si ale pozor na obecné „Ty si ale šikovný“, ale oceňujeme konkrétní kroky: „Je dobře, žeš to někomu řekl“, „Líbí se mi, co už si všechno vyzkoušel“ atd.

Čeho se v rámci krizového hovoru vyvarovat:

- **Bagatelizace** – Tímto se netrap, Tohle neřeš, Z toho vyrosteš, Kvůli tomuto brečíš?
- **Radám** – Udělej to tahle, Musíš jim to říct, Nejlepší bude, když...
- **Moralizování** – Jak jenom můžeš? A to se nestydíš?²⁶

Jak zacházet s různými reakcemi studujících k tématu LGBT+

Při otevření tématu LGBT+ se mohou mezi studujícími objevit různé reakce. Zejména projevy, které zahrnují nepřátelské nebo nerespektující postoje vůči LGBT+ lidem, ale také chování, které by mohlo ublížit konkrétním lidem ve skupině, by neměly zůstat bez odezvy vyučující/ho. Je možné reagovat pomocí argumentů a fakt, u kterých je ovšem nutné vyvarovat se sklouznutí k argumentační přestřelce mezi jednotlivými studujícími a učitelem/kou, která by mohla být žáky/němi vnímána jako vnucování názoru z pozice autority. Vhodné je zapojit do reakce ostatní členy skupiny a pracovat s odlišnými pohledy na dané téma v rámci diskuze, kterou vyučující moderuje, případně doplňuje o faktické informace. Následující příklady různých situací, které mohou vyučující/ho zaskočit, doplňujeme o možnosti, jak na ně reagovat, které mohou být inspirací. Vše ale záleží na kontextu, osobnosti vyučujícího, atmosféře ve skupině a dalších okolnostech.

²⁶ Pro tuto příručku připravil Peter Porubský, z Linky bezpečí.

– **Studující označuje svého/svoji spolužáka/čku jako gaye, lesbu, trans člověka atd.** → Například pomocí zpětné vazby (viz výše) se vymezíme vůči tomu, aby kdokoli jakkoli označoval sexualitu konkrétních lidí. Upozorníme na to, že sexuální preference nebo genderová identita je čistě soukromá věc. Podle reakcí kolektivu můžeme také otevřít téma do diskuse, proč se vzájemně neoznačujeme také jako heterosexuálové/ky a dotknout se otázek, jak je homosexualita stále stigmatizovaná, a různé podoby označení leseb nebo gayů se používají dokonce jako nadávky. Sledujeme, zda se podobné chování k označené/mu žáku/yni opakuje. V případě podezření na déle trvající jev se můžeme zaměřit na zlepšení klimatu třídy a podchycení projevů šikany.

– **Studující se posmívá, že má někdo LGBT+ příbuzné** → V případě, že o sexualitě svých rodičů nemluví sám/a studující, se opět důrazně vymezíme proti zveřejňování sexuální preference nebo genderové identity druhého člověka. K pochopení situace a detabuizaci tématu duhových (homoparentálních²⁷) rodin nám může pomoci, když do výuky zařadíme zhlédnutí různých dokumentárních videí, např. Pološero: Rodina bez předsudků; Moje soukromá válka: Táta je gay; Queer: Takové normální rodiny. Na videa můžeme navázat diskusí.

– **Studující vyjadřuje otevřeně homofobní postoje a argumentuje tím, že může mít takový názor, protože je svoboda slova** → Zmíníme, co svoboda znamená pro nás. Můžeme použít zažité citáty, že svoboda jednotlivce končí tam, kde začíná svoboda druhého, a upozornit na to, že takové výroky mohou někomu ublížit. V případě pokračujících nenávistných projevů informujeme studující o Antidiskriminačním zákoně a o trestném činu *Podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod*.²⁸

– **Studující říká, že homosexualita není normální a přirozená, případně ji označuje přímo za „nemoc“** → Můžeme se studujícími pátrat, odkud se tato tvrzení berou, co je vlastně pokládáno za normální. Hovoříme o různých normách, individuální normě a normě statistické, podle které by

²⁷ Znamená rodičovství homosexuálních párů.

²⁸ Antidiskriminační zákon (198/2009 Sb.), § 2; Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, Hlava X: Trestné činy proti pořádku ve věcech.

nemělo být normální ani to, když má někdo zelené oči, protože je tato barva statisticky zastoupena nejméně. Při vhodném naladění studujících je můžeme vyzvat, aby si každý uvědomil, jaké menšiny (v rámci třídní skupiny) je sám členem (např. umí hrát na housle, má samé jedničky). K tvrzení o tom, že homosexualita je nemoc, můžeme fakticky podotknout, že se pohled na homosexualitu historicky velmi proměňoval a že, i když bylo jisté období, kdy byla homosexualita zařazena do Mezinárodní klasifikace nemocí a probíhaly drastické pokusy o její „léčbu“, byla v roce 1990 z MKN vyškrtuta a Světová zdravotnická organizace prohlásila, že nemocí není. Pro zajímavost můžeme zmínit, že v minulých stoletích bylo jako nemoc také vnímáno například leváctví nebo masturbace. K tvrzení, že homosexualita není přirozená, můžeme rovněž podotknout, že alespoň nějaká forma homosexuálního chování byla vyzorována u více než 1500 živočišných druhů, a že se zmínky o homosexualitě nachází i ve starých historických zdrojích (jako příklad můžeme uvést antické Řecko).

– **Studující srovnává homosexualitu s pedofiili** → S žáky/němi probereme, proč nelze srovnávat homosexualitu s pedofiili. Jako hlavní argument by mělo zaznít, že u stejnopohlavních párů jsou oba lidé dospělí, rovnocenní partneři/ky, kteří jsou schopni/é se sami/y rozhodnout (tzn. souhlasit) pro to být spolu ve vztahu a mít sex, zatímco u dítěte toto neplatí. Můžeme se žáků/yní zeptat, co si představují pod pojmem pedofilie a na základě toho jim můžeme vysvětlit, co z hlediska medicínského vymezení pedofilie znamená (sexuální náklonnost vůči dětem do 11 resp. 13 let) a odbourat některé stereotypy s ní asociované (například nabourat mýtus, že všichni pedofilní lidé sexuálně obtěžují děti, nebo naopak že všechny případy sexuálního obtěžování dětí páchají pedofilové/ky). Se studujícími se dále můžeme bavit o obavách spojených s chováním homosexuálních lidí (především homosexuálních mužů/chlapců). Například můžeme nabourat často rozšířenou stereotypní představu, že homosexuální muži jsou automaticky sexuálně přitahováni ostatními (heterosexuálními) muži, pomocí otázky, zda (heterosexuální) studující přitahují automaticky všichni/všechny dívky/chlapci.

– **Studující vyjadřuje antipatie k LGBT+ lidem a dalším lidem z jiných marginalizovaných skupin (např. Romové, muslimové)** →

V tomto případě je velmi složité působit na změnu postoje studujícího (na utváření postojů má velký vliv prostředí, ve kterém se dítě/jedinec pohybuje, ať už se jedná o rodinné zázemí, nebo partu, a osobní zkušenost). Záleží rovněž na tom, k jakým konkrétním skupinám se studující vyjadřuje. Se studujícími můžeme hovořit o historii rasismu, o tom, jak se rasistická ideologie projevovala v různých obdobích a v různých státech a jak hrůzné a fatální dopady měla na mnoho skupin lidí (například Holokaust, apartheid). Je možné odvolávat se na právní dokumenty, které by měly zajišťovat rovnost a práva všech lidí (například Všeobecná deklarace lidských práv, Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace, Listina základních práv a svobod atd.). Dále se studujícími můžeme diskutovat vliv médií na náš postoj (můžeme rozebírat a analyzovat články v novinách) a vliv sebenaplňujícího se prorocství. Existuje tzv. Kontaktní hypotéza²⁹, která říká, že míra předsudků se u lidí, kteří předsudky vůči různým skupinám zastávají, snižuje, pokud jsou v kontaktu se skupinou, vůči níž mají předsudky. V tomto případě bychom doporučily například projekt organizace Amnesty International Živá knihovna, v rámci které přicházejí do tříd lidé z různých marginalizovaných skupin (například Romové, trans lidé, lidé bez domova, migranti/ky), vypráví žákům/yním svůj životní příběh a poté nabízejí prostor pro různé otázky. Doporučujeme diskutovat se studujícími a snažit se vyvracet jim nejrůznější stereotypy a předsudky o různých skupinách lidí, ovšem je žádoucí, abychom ve třídě nebyli/y jedinými, kdo nezástává rasistické, xenofobní, homofobní postoje, a studujícími, kteří takové postoje mají, mohli/y oponovat spíše jejich vrstevníci/ice a spolužáci/ačky (aby to na studující nepůsobilo tak, že jim vnucujeme „náš“ názor).

– **Studující akceptuje existenci LGBT+ lidí, ale nepřiznává jim stejná práva jako heterosexuálním a cisgender lidem** →

Může se stát, že se studujícími narazíme na témata jako je například adopce dětí stejnopohlavními páry. Je vhodné vědět například to, že neexistují vědecké argumenty, které by potvrdily, že děti vychováva-

né v duhových (homoparentálních) rodinách by měly jakkoli narušenou osobnost nebo u nich byl vyšší výskyt homosexuality. K této otázce doporučujeme zhlédnout dokumentární videa o rodinách gayů, leseb apod. (viz výše). Také můžeme studujícími představit, jak se na světě liší pojetí práv a rovnosti lidí s neheterosexuální preferencí nebo trans identitou a vybrané příklady s nimi diskutovat. V dalším textu přikládáme aktivitu zaměřenou na seznámení se s právy LGBT+ lidí ve světě.

– **Studující tvrdí, že náboženství (např. křesťanství) homosexualitu zakazuje** →

Studující upozorníme na to, že výklady Svatých písem (textů) se značně liší. Nejednotnost v tomto ohledu dokazuje existence různých křesťanských církví a náboženských skupin, ve kterých jsou zcela legitimní svazky LGBT+ lidí (například homosexuální páry jsou oddávány v kostele). Pro zajímavost můžeme zmínit, že některá prohlášení v Bibli jsou již skutečně překonaná, jako například tato pravidla: „Nenos roucho z dvojího druhu tkaniny; Nezastřihujte si vlasy na skráních a nezkracuj si vousy na bradě.“³⁰

Příklady aktivit³¹

V této části předkládáme čtyři různě zaměřené ukázkové aktivity. Celkově doporučujeme dát si pozor na probouzení pocitu lítosti s LGBT+ lidmi u žáků/yní, ale spíše se soustředit na vytvoření či posílení respektujícího postoje a empatického porozumění.

V českém prostředí existují ještě dvě publikace, ze kterých lze čerpat inspiraci pro aktivity se studujícími:

– Sloboda, Zdeněk. 2010. *Co vědět o sexuálních menšinách, jak o nich se žáky a žákyněmi mluvit a jak se na ně dívat*. Metodická příručka k filmům s LGBT tematikou. Praha a Olomouc.

– Smetáčková, Irena, Richard, Braun. 2009. *Homofobie v žákovských kolektivech. Homofobní obtěžování a šikana na základních a středních školách – jak se projevuje a jak se proti ní bránit*. Praha: Úřad vlády České republiky.

29 S níž přišel Gordon Allport v roce 1954.

30 Leviticus (3. kniha Mojžíšova).

Aktivita zaměřená na coming out

Nejdříve s žáky a žákyněmi mluvíme o tom, co je to coming out (vysvětlit pojem).

Dopis – coming out

Cíl: Studující porozumí procesu ‚coming out‘ a vžívají se do situace člověka, který jím prochází.

Časová dotace: 35 minut.

Věk: od 7. třídy ZŠ

Pomůcky: flipcharty a fixy do každé skupiny, vytištěné dopisy v obálkách

Popis aktivity: Na začátku aktivity se žáků/yň zeptáme, jestli si umí představit, jak těžké muselo být pro někoho (například Neila Patricka Harrise, který hraje Barneyho v seriálu How I met your mother) říct někomu o tom, že je gay (nebo lesba, bisexuální, trans). Zdůrazníme, že pro někoho to nemuselo být těžké, ale pro někoho možná ano, proto je důležitá podpora a přijetí okolí. Poté rozdělíme žáky a žákyně do několika skupin. Do každé skupiny dáme dopis od jejich kamaráda nebo kamarádky, který obsahuje příběh o „vnitřním coming outu“. Prostřednictvím dopisu se jejich kamarád nebo kamarádka (Radim nebo Milada³¹) svěřuje se svými rozporuplnými pocity o své sexualitě. Až budou mít studující skupinovou práci hotovou, následuje prezentace toho, co napsali.

Instrukce: Pokuste se vžít do situace kamarády/kamarádky. Popřemýšlejte a sepište, jak byste mu/jí pomohli/y (jak byste konkrétně reagovali/y, co byste mu/jí konkrétně řekli/y, kdyby vám poslal/a takový dopis apod.).

Následná práce se skupinou: Můžeme navázat diskuzí, proč se většina LGBT+ lidí musí nejdříve stydět za svoji sexualitu/identitu a poté ji „přiznat“ jak sobě, tak okolí (slovo „přiznat“ navíc významově odkazuje k tomu, že člověk provedl něco špatného). Důvodem je především to, že heterosexuality se ve společnosti považuje za normu. Dále můžeme žáky/žákyně vybídnout, aby si zkusili/y představit, že by byla ve společnosti normální a běžná homosexualita a lidé s heterosexuální preferencí by procházeli coming outem (mohli by se cítit divně, nepřijímaně apod.).

Otázky pro reflexi: Jaké to pro vás bylo? Jak jste se při tom cítili? Myslíte si, že by vám pomohlo, co jste napsali, kdybyste se ocitli v situaci Radima nebo Milady?

7ZŠ od 7. třídy ZŠ

SŠ všechny typy SŠ

Pomůcky:

Psací potřeby

doplňkový materiál

Ahoj,

musím ti to všechno říct, ale od začátku. Jak víš, tak už nějakou dobu chodím s Filipem. Ze začátku jsem si myslela, že jsem do něj zamilovaná, všechno vypadalo super – chodili jsme spolu na procházky na Vyšehrad a na Petřín, nosil mi květiny (moje oblíbené tulipány), vyznával mi lásku, ale pak to začalo být divný. Filip se se mnou chtěl vyspat, já jsem taky chtěla, protože to ke vztahu patří, ale nikdy k tomu pořádně nedošlo. Jakmile jsme se začali líbat a svlíkat, tak jsem vždycky hrozně zkoprněla a byla jsem úplně zaseklá, takže jsme nemohli pokračovat dál. Moc jsem nevěděla, co se to se mnou děje, ale až teď mi to dává trochu smysl, potom, co jsem zažila jednu příhodu, kterou ti teď popíšu. Byly jsme s Janou na bazéně. Taková fajn sobota, ležely jsme u vody a opalovaly se, v tom jsem dostala chuť na hranolky, takže jsem přemluvila Janu, že půjdeme do bufetu a dáme si pořádnou porci. Jedly jsme a najednou se ve dveřích objevila Janina kámoška ze školky. Jmenovala se Adéla a já jsem z ní nemohla spustit oči. Vůbec jsem nechápala, co se to se mnou děje. Bylo těžký si to přiznat, ale Adéla se mi líbila. Začala jsem se hrozně potit, bušilo mi srdce a možná jsem i trochu zčervenala, doufám, že si toho Adéla nevšimla. Jana nás seznámila, chvíli jsme si povídaly, Adélu jsem pozvala, ať si s námi dá pár hranolek, protože jsem hrozně nechtěla, aby odešla. Chvíli s námi poseděla, jenže pak už musela jít domů. Potom co odešla, tak jsem na ni celé odpoledne musela pořád myslet. Vlastně jsem na ni myslela i den potom a potom taky, prostě skoro pořád. Vůbec jsem nechápala, co mě k ní tak strašně přitahuje. Potom jsme se viděli s Filipem a já si uvědomila, že mě vlastně vůbec nepřitahuje. Bylo mi to strašně líto, protože ho mám fakt ráda, ale nemohla jsem se zbavit myšlenky na Adélu. Hrozně ráda bych jí znovu viděla a poznala ji blíž. Asi se taky budu muset rozejít s Filipem, protože to není moc fér, když myslím na někoho jinýho. Vlastně pořád moc nevím, co dělat, myslíš, že jsem divná? Fakt jsem o tom přemýšlela, jsem docela zmatená, protože když se mi nelíbí kluci a líbí se mi holky, tak by to znamenalo, že jsem...? Píšu to tobě, protože už jsem to musela někomu říct, ale pořád se bojím, co to se mnou je. Jsi můj/moje nejlepší kámoš/kámoška, takže doufám, že to pochopíš. Musím už končit. Uvidíme se ve škole, pa

Milada

Ahoj,

píšu ti dopis, protože ti to musím všechno říct, ale od začátku. Jak víš, tak už nějakou dobu chodíme s Luckou. Ze začátku jsem si myslel, že jsem do ní zamilovaný, všechno vypadalo super – je to krásná a chytrá holka, co víc si přát? Ale pak to začalo být divný. Vždycky, když mělo dojít k sexu, tak jsem prostě nemohl, nevím, jak to popsat, byl jsem dost zmatenej, proč to nefunguje. Jakmile jsme se začali líbat a svlíkat, tak jsem se vždycky úplně zasekl, takže jsme nemohli pokračovat dál. Moc jsem nevěděl, co se to se mnou děje, ale až teď mi to dává trochu smysl, potom, co jsem zažil jednu příhodu, kterou ti teď povím. Byli jsme s rodičema nedávno na dovolené v Řecku. Bylo to fajn, leželi jsme u vody, potápěli se, v tom jsem dostal chuť na hranolky, takže jsem přemluvil ségru, že půjdeme do restaurace a dáme si pořádnou porci. Jedli jsme a najednou se ve dveřích objevil místní barman Leon. Začal jsem mít divný pocity, začal jsem se hrozně potit, červenat, rozbušilo se mi srdce a vůbec jsem nechápal, co se to se mnou děje. Ségra ho znala z předešlého večera, protože byla na diskotéce, takže nás seznámila. Bylo hodně těžký si to přiznat, ale Leon se mi líbil. Leon byl v restauraci jenom na otočku, takže za chvíli odešel a já jsem byl docela v šoku. Začal jsem si uvědomovat, že se mnou není něco v pořádku, protože se mi to vlastně nestalo poprvé, ale vždycky jsem to v sobě potlačil. Jenže teď to bylo tak silný, že jsem to už nedokázal. Potom co Leon odešel, tak jsem na něj celé odpoledne musel pořád myslet. Vlastně jsem na něj myslel i den potom a potom taky, prostě skoro pořád. Hrozně jsem ho chtěl potkat znovu, stačilo by mi ho vidět jen z dálky. Vůbec jsem nechápal, co mě k němu tak strašně přitahuje. Potom jsme se vrátili z dovolené a viděli jsme se s Luckou a já si uvědomil, že mě vlastně vůbec nepřitahuje. Mrzelo mě to, protože ji mám rád, ale jen jako kamarádku. Vlastně pořád moc nevím, co dělat, myslíš, že jsem divnej? Fakt jsem o tom přemýšlel, jsem docela zmatenej, protože když se mi nelíbí holky a líbí se mi kluci, tak by to znamenalo, že jsem...? Píšu to tobě, protože už jsem to musel někomu říct, ale pořád se bojím, co to se mnou je. Jsi moje/můj nejlepší kámoš/kámoška, takže doufám, že to pochopíš. Musím už končit. Uvidíme se ve škole, čau

Radim

31 Jména aktérů/ek příběhů je vhodné zvolit tak, aby se neshodovala se jmény konkrétních studujících.

Aktivita zaměřená na trans identitu

„Žaneta³² jde plavat“

Cíl: Studující si představí problémy, kterým mohou trans lidé čelit v jinak zcela běžné sociální situaci. Studující budou diskutovat dopady společenských stereotypů a očekávání spojených s genderem na osobní svobodu trans lidí.

Časová dotace: 30 minut

Věk: od 8. třídy ZŠ

Pomůcky: papíry a tužky na poznámky do každé skupiny

Popis aktivity: Studujícím představíme Žanetu. Žanetě je dvacetpět let, pracuje jako úřednice, ráda nosí hezké šaty a umí skvěle hrát na kytaru. Právě prochází změnou genderové role z muže na ženu. Díky hormonům má vyvinutá prsa, ale z nejrůznějších osobních a zdravotních důvodů se rozhodla ponechat si svoje mužské genitálie. Vždycky milovala plavání a i nyní, když konečně začala vystupovat v ženské roli, si chce jít zaplavat. Chystá se vyrazit do plaveckého bazénu, kde nastává problém, kde se převléct do plavek, protože má penis. Studujícím nabídneme 4 možnosti toho, jak situaci řešit: 1.) použít mužské převlékárny, 2.) použít ženské převlékárny, 3.) převléknout se doma, 4.) domluvit se s personálem bazénu, aby jí zajistili místo na převlečení. Dále můžeme postupovat buď variantou A nebo B.

Instrukce:

Varianta A – Studující rozdělíme do čtyř skupin, z nichž každá hájí jednu ze čtyř možností 1.) – 4.). Argumenty pro danou možnost si skupina připraví na papír. Vždy se skupiny ptáme na pozitiva a ostatních skupin na negativa té které možnosti. Do diskuze zapojujeme celou třídu. Po diskuzi můžeme vyzvat studující, aby se přihlásili podle toho, která ze čtyř možností řešení jim samotným přijde nejlepší. Se studujícími pak můžeme více rozebírat klady a zápory vybrané možnosti.

Varianta B – Zadáme žákům/yním, aby se sami/y zamysleli/y a poradili/y Žanetě, co má dělat, a podle toho, co si myslí, že je nejlepší řešení, ukázali/y například na prstech číslo možnosti. Když se studující rozhodnou pro nějaké řešení, měli/y by si promyslet argumenty, proč je zrovna podle nich toto řešení pro Žanetu nejlepší.

Když se objeví studující, který/á nevybere ani jednu z možností, můžeme se zeptat, čím to je a jak by se dala tato situace ještě vyřešit jinak.

Následná práce se skupinou: S žáky/němi diskutujeme jednotlivá řešení a jejich limity. Možností pro a proti je u každé varianty celá řada. Je vhodné dojít k závěru, že lidé se prostě mohou narodit v těle pohlaví, které jim nevyhovuje, nejsou s ním zcela ztotožnění nebo nechtějí být, a proto někteří z nich

³² Pokud je ve třídě žákyně se jménem Žaneta, je dobré jméno v aktivitě změnit na jakékoli ženské jméno, které se ve skupině nevyskytuje.

8ZŠ od 8. třídy ZŠ

SŠ všechny typy SŠ

Pomůcky:

Psací potřeby

chtějí své pohlaví/svůj gender měnit. Společnost na něco takového ale není příliš připravená. Proto mohou vznikat podobné situace. Můžeme navázat povídáním o diskriminaci trans lidí.

Během diskuze mohou vyvstat různé otázky:

– Například se může vynořit otázka, proč si ponechala mužské genitálie. Důvodů může být více. Chirurgická změna pohlaví například člověka definitivně zbavuje možnosti počít vlastní děti kvůli odstranění reprodukčních orgánů (u „biologických žen“ kvůli sterilizaci); operace také výrazně snižuje vzrušivost; zároveň má každý výrazný operativní zásah svá zdravotní rizika, a tak třeba Žaneta chce co nejvíce vypadat jako žena, zároveň kvůli tomu chce podstoupit co nejméně operací atp. Dalším důvodem může být, že Žanetě osobně penis nijak nevádí a naopak je s ním schopná dosáhnout sexuálního uspokojení, což by s operativně vytvořenou vagínou (tzv. neovagínou) nemusela.

– Další otázkou může být, jak vypadá vybavení bazénu, případně mohou studující uvádět příklady plováren, kde nejsou šatny rozdělené podle pohlaví (genderu) apod. Informujeme žáky/ně, že některá tato opatření trans lidem usnadňují život, ale nyní se bavíme o hypotetické situaci v prostorách bazénu, kde tato opatření nejsou.

U každé ze čtyř možností by studující měli/y narazit na problémy s ní spojené:

– použít mužské převlékárny: hrozba sexuálního obtěžování,

– použít ženské převlékárny: považování Žanety za „úchyta“,

– převléknout se doma: nepraktičnost při odchodu z bazénu (mokré plavky), nerovné podmínky pro trans lidi, jejich zneviditelnění,

– domluvit se s personálem bazénu: neochota personálu, nutnost coming outu Žanety.

Otázky pro reflexi: Jaké řešení vám přijde nejlepší a proč? Co ženy řeknou na její penis v ženské převlékárně? Co když budou Žanetu obtěžovat muži v mužské převlékárně? Pokud se převlékne doma, jak vyřeší problém s mokřými plavkami při odcho-

du z bazénu? Proč by se Žaneta vůbec měla svěřovat se svou identitou personálu? Není to ponižující? Co když personál bude transfobní a vysměje se jí? Je řešením převléknout se doma nebo se tím trans lidé jen zneviditelní? Dokázali byste vymyslet další řešení, která by Žanetě pomohla? Např. proč bazény běžně nemají převlékárny s kabinkami, které může použít kdokoliv? A pokud je pro nás důležitá intimita, proč nejsou v bazénech sprchy oddělené přepážkami a dveřmi, které opět může použít kdokoliv?

Aktivita zaměřená na stereotypy a předsudky

Asociace

Cíl: Studující se seznámí s pojmy „stereotyp“ a „předsudek“. Přemýšlejí a diskutují, odkud se stereotypy a předsudky k různým marginalizovaným skupinám mohou brát.

Časová dotace: 25 minut.

Věk: od 7. třídy ZŠ

Pomůcky: flipcharty, fixy, vytištěné papíry s jednotlivými příslušníky určitých skupin

Popis aktivity: Třidu rozdělíme podle velikosti do skupin o cca pěti lidech. Studující se v rámci skupin sesednou ke společné práci. Každé skupině dáme pracovní list, na němž budou napsaní příslušníci různých skupin. Řekneme zadání, aby ke každému příslušníkovi určité skupiny napsali cokoli, co je v souvislosti s danou skupinou napadne, především vlastnosti, které podle nich jednotlivým skupinám přísluší. Následuje prezentace výsledků společné práce. Tyto výsledky vždy diskutujeme s celou třídou.

Instrukce: Na papíře máte napsáno několik slov označujících různé lidi, ke každému zkuste napsat, co vás napadne – jaké má vlastnosti, jaký je, jak se chová, co dělá atd. (Pozn. Jednotlivé skupiny slov viz níže)

Následná práce se skupinou: U každé ze skupin se bavíme, proč žáci a žáky ně sepsali/y zrovna ty znaky, které je napadly. Nakolik jsou o těchto znacích a jejich platnosti přesvědčeni. Ptáme se, jestli si myslí, že jsou uvedené znaky platné a pravdivé, nebo jsou možná spíše předsudkem, který nemá opodstatnění v realitě. Vysvětlíme si se studujícími, co je to předsudek a stereotyp, jak se konstruuje a jaká je jeho společenská role. Snažíme se zjistit, které kategorie vytváří nejvíc stereotypních a předsudečných výroků. Zároveň ale diskutujeme i o tom, že některé mohou být spojeny i s pozitivními předsudky a stereotypy (můžeme studující vyzvat, aby jednou barvou podtrhali negativní slova a druhou pozitivní). Na základě toho se můžeme s žáky/němi bavit o tom, že některé skupiny jsou náchylnější k tomu, abychom se k nim chovali určitým způsobem.

Otázky pro reflexi: Odkud pocházejí takovéto představy? Kde se s podobnými názory setkáváme? (televize, internet, známí, říká se to...) Setkali jste se sami s lidmi z popisované skupiny? Pokud ano, měl příslušník té skupiny vlastnosti, které mu přepisujete? Pokud ne, proč o takových vlastnostech v souvislosti s těmito lidmi uvažujeme? Do jakých skupin patříme my? (pozn. Je možné vyzvat studující, aby po jednom sdělili, jaké skupiny/menšiny jsou členy/kami, např. hnědoocí/ké, sportovci/kyně atd.)

7ZŠ od 7. třídy ZŠ

SŠ všechny typy SŠ

Pomůcky:

Psací potřeby

doplňkový materiál

První skupina se zaměří na náboženství:

Buddhista/Buddhistka
Hinduista/Hinduistka
Křesťan/Křesťanka
Žid/Židovka
Muslim/Muslimka
Ateista/Ateistka

Druhá skupina se zaměří na otázku různých pohlaví/genderů:

Muž
Žena
Trans člověk

Třetí skupina se může zaměřit na různá povolání.

Popelář/Popelářka
Programátor/Programátorka
Lékař/Lékařka
Manažer/Manažerka
Učitel/Učitelka

Čtvrtá skupina se zaměří na různé sexuální preference:

Lesba
Gay
Heterosexuál/Heterosexuálka
Bisexuál/Bisexuálka

Pátá skupina se zaměří na různé národnosti:

Čech/Češka
Rom/Romka
Němec/Němka
Američan/Američanka
Vietnámec/Vietnamka

Aktivita zaměřená na seznámení se s právy LGBT+ lidí ve světě

Postavení LGBT+ lidí ve světě

Cíl: Studující se seznámí s právy LGBT+ lidí ve světě a pojmem diskriminace.

Časová dotace: 30 minut

Věk: od 9. třídy ZŠ

Pomůcky: obrázky map, projektor, počítač

Popis aktivity: Promítneme žákům/yním mapu Evropy, na které je vyobrazeno, jaká jsou legislativní práva gayů a leseb v různých zemích. Z mapy vidíme, že v některých zemích je legální manželství stejnopohlavních párů, které má stejný status jako manželství heterosexuálních párů. V některých zemích je právo na jiné registrované partnerství (například v České republice), které ovšem nemá stejný status jako manželství. A v některých zemích Evropy platí dokonce zákaz stejnopohlavních manželství³³. Dále promítneme mapu světa, ve které jsou vidět velké rozdíly. S žáky/němi se bavíme o pojmu diskriminace a o tom, v jakých oblastech a z jakých důvodů může být člověk diskriminován. Následně promítneme třetí mapu, na které vidíme zákony proti homofobním a transfobním zločinům z nenávisti.

Následná práce se skupinou: V této souvislosti můžeme s žáky/němi diskutovat nad tím, jak je možné, že i přes hodnotu lidských práv, která se prosazuje v Euroamerické společnosti od poloviny 20. století a je pokládána za zásadní, existuje rozdílnost přiznaných práv (někde stejná práva, někde menší práva a někde žádná práva). Dále můžeme diskutovat nad rozdíly mezi institucí manželství a registrovaného partnerství. Registrované partnerství v ČR například znemožňuje adopci dětí jednotlivci i společně, znemožňuje nárok na vdovecký důchod a společné jmění manželů/partnerů (manželek/partnerek). V kontextu celého světa vidíme, že v některých zemích je homosexualita nelegální, je postihována a trestána (někde i trestem smrti). Například v Rusku existuje zákon zakazující takzvanou propagaci homosexuality, respektive v praxi zákon proti veřejným bojům za práva LGBT+ lidí. Můžeme navázat diskuzí o zločinech z nenávisti z důvodu jiné sexuální preference nebo genderové identity a povídat si se studujícími o konkrétních příbězích lidí, kteří se stali obětmi těchto „hate crimes“. Můžeme zmínit například příběh Brandona Teena, který byl transsexuální, a podle jehož životního příběhu a smrti byl natočen film *Kluci nepláčou* (1999).

Nápady pro další práci během aktivity: V rámci diskuze můžeme studující rozdělit na dvě poloviny, přičemž zadáme, že jedna polovina bude zastávat argumenty pro zrovnoprávnění registrovaného partnerství a manželství a druhá bude zastávat argumenty proti.

³³ První zemí v Evropě, kde bylo v roce 1989 uzákoněno registrované partnerství, je Dánsko. První zemí v Evropě, kde bylo uzákoněno v roce 2001 stejnopohlavní manželství, je Nizozemí.

9ZŠ od 9. třídy ZŠ

SŠ všechny typy SŠ

Pomůcky:

PC

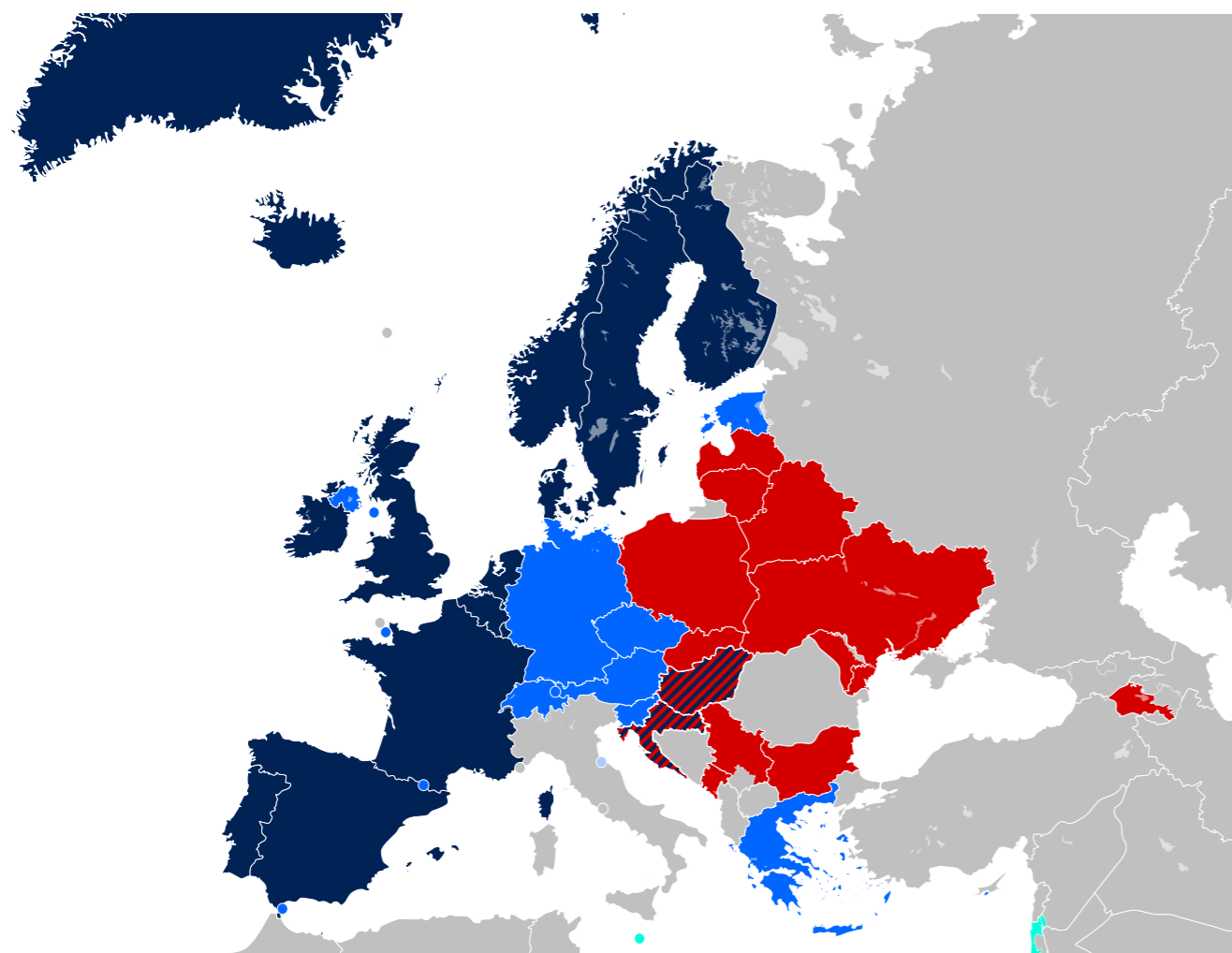
projektor

doplňkový materiál

Otázky pro reflexi řízené diskuze: Jak se vám diskutovalo? Jak se vám vymýšlely argumenty pro a proti? Přesvědčily by vás tyto argumenty? Souhlasíte s nimi?

Obrázek č. 1 – Zákony ohledně stejnopohlavních partnerství v různých zemích Evropy

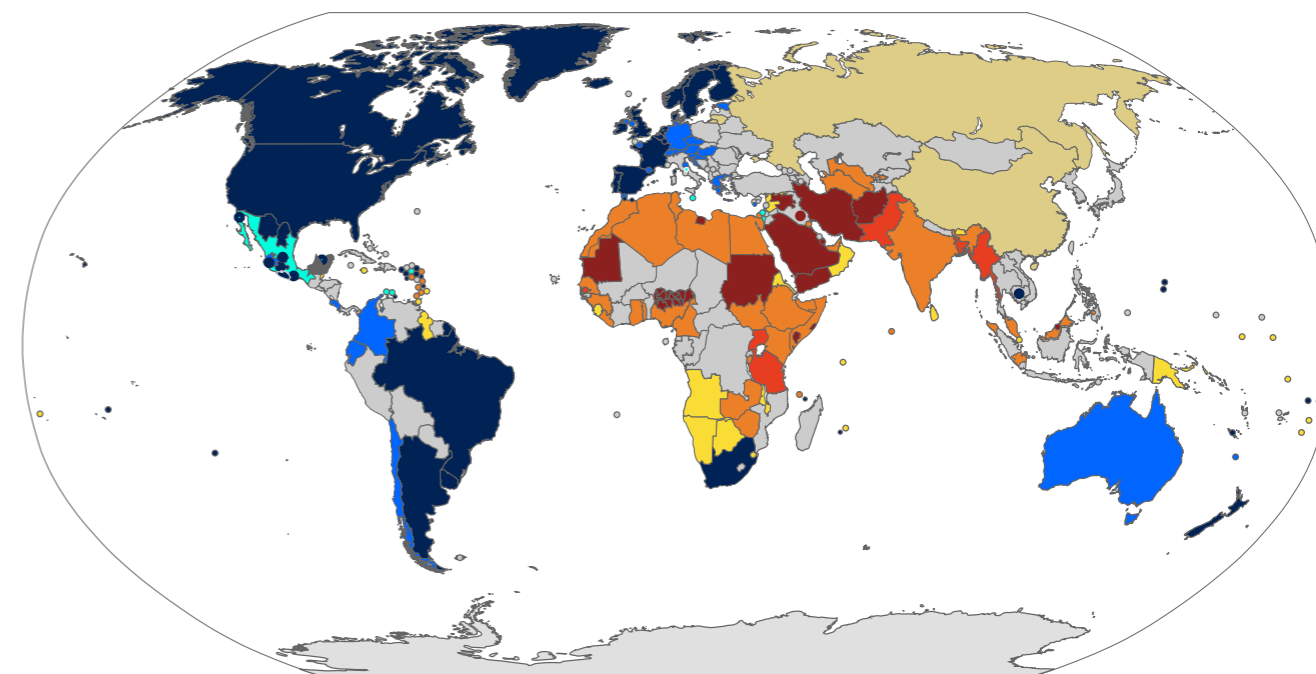
Stejnopohlavní svazky v Evropě

- Stejnopohlavní manželství
- Jiný registrovaný svazek
- Neregistrované soužití
- Politicky zvažováno
- Neuznáváno či neznámo
- Stejnopohlavní manželství zakázáno

Autor: Silje L. Bakke – Vlastní dílo. Tento soubor byl odvozen z: Same sex marriage map Europe.svg, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=2494693>

Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1kony_t%C3%Bdkaj%C3%Adc%C3%AD_se_homosexuality>.

Obrázek č. 2 – Zákony ohledně stejnopohlavních partnerství v různých zemích světa

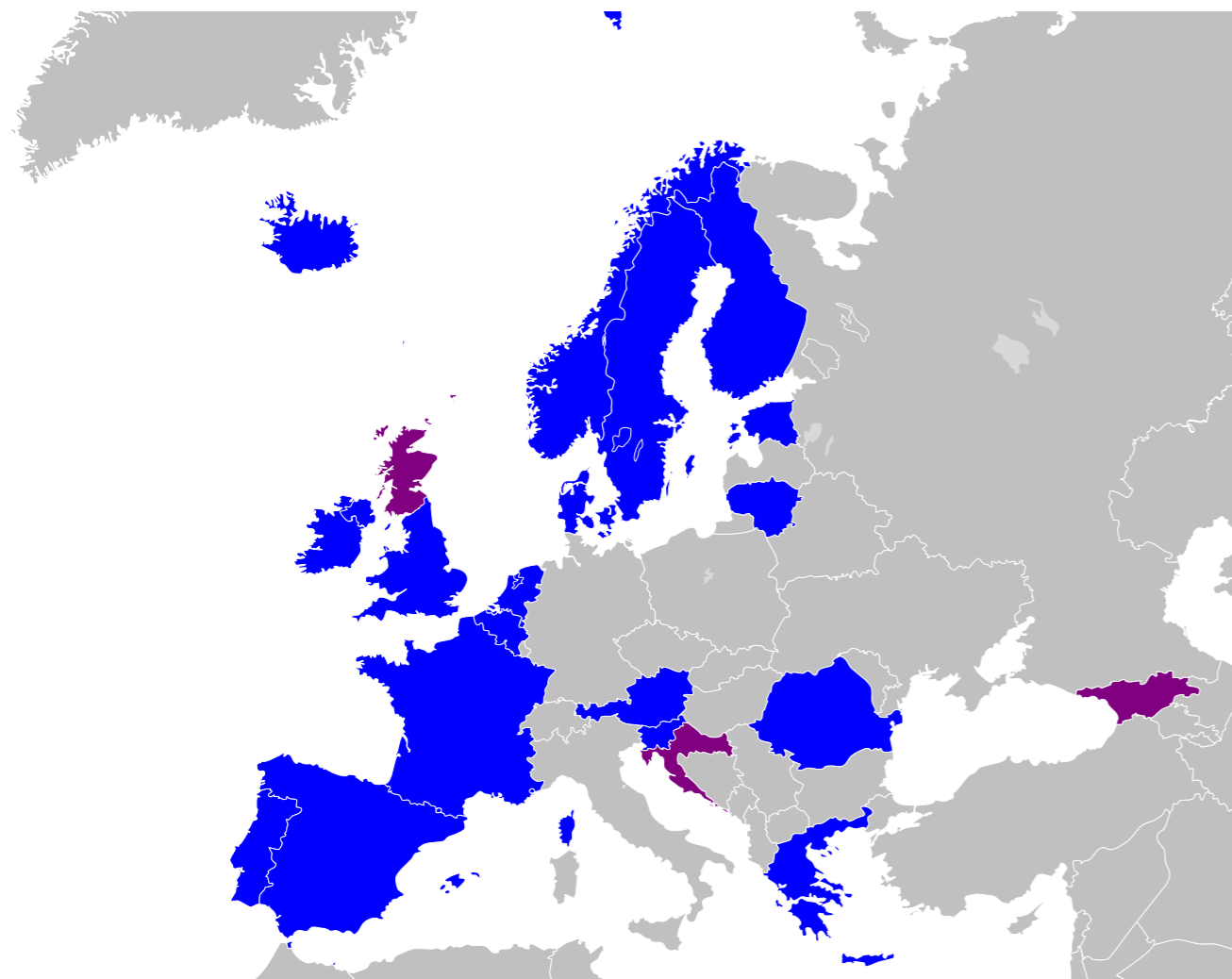
Zákony ohledně homosexuality v různých zemích světa

- Homosexuální pohlavní styk je legální
  - Sňatek osob stejného pohlaví
  - Registrované partnerství (nebo neregistrované soužití)
  - Uznává se homosexuální sňatek uzavřený v zahraničí
  - Páry stejného pohlaví nemají právní status
  - Homosexuální pohlavní styk je protiprávní
  - De jure trestný, ale zákon se de facto nevynucuje
  - Minimální tresty
  - Přísné tresty
  - Hrozí doživotí
  - Hrozí trest smrti
- Kroužky označují, kde se rozhoduje případ od případu nebo lokálně.

Autor: Various (Initial version by Silje) – Vlastní dílo. Tento vektorový obrázek byl vytvořen programem Inkscape. .Other sources Nigerian Sharia states based on File:NG-Sharia.pngMerida (Venezuela) from File:Venezuela Merida State Location.svgWisconsin: File:Blank US Map.svgLaw in Russia restricting freedom of expression and assembly [1]US after DOMA decision [2]Syria: [3]Belarus: [4], CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=2357110>.

Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1kony_t%C3%Bdkaj%C3%Adc%C3%AD_se_homosexuality>.

Obrázek č. 3 – Zákony proti homofobním zločinům z nenávisti a verbálním útokům v Evropě

Zákony proti homofobním zločinům z nenávisti a verbálním útokům v Evropě

- Zákony proti homofobním a „transfobním“ trestným činům z nenávisti a/nebo verbálním útokům
- Zákony proti homofobním trestným činům z nenávisti a/nebo verbálním útokům
- Zákony tento pojem neznačí / nejsou údaje

Další aktivity mohou být zaměřeny například na homofobní, bifobní a transfobní šikanu – vysvětlíme studujícím, co to je, jak se projevuje a jak se proti ní bránit (zastat se, říct to vyučujícím apod.). Lze využít dokumentární filmy z Jednoho světa na školách o homofobii³⁴ (například Putinovy „Děti 404“, Netolerance).

Doporučujeme připomínat si s žáky/němi mezinárodní den proti homofobii a transfobii, který je stanoven na 17. května.

Autor: Martin Strachon / Wikimedia Commons.

Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1kony_t%C3%Bdkaj%C3%ADc%C3%AD_se_homosexuality>.

34 <https://www.jsns.cz/cz/lessons/4/Homofobie.html?theme=30>

Kontakty – kam se obrátit

PROUD – Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu

Sdružení, jehož vizí je česká společnost, kde sexuální orientace a identita není rozhodující pro kvalitu lidského života. <http://www.proudem.cz/>

Na těchto webových stránkách je možné nalézt seznam kontaktů na odborníky a odbornice poskytující poradenské a terapeutické služby lidem, kteří mají zkušenosti a odborné informace týkající se LGBT+ tematiky. Dále je zde uveden seznam specializovaných poraden a další související odkazy.

PROUD nabízí také právní poradnu na emailu poradna@proudem.cz.

Projekt *Duhové semináře* je projektem nabízející odborná školení pro profesionály a profesionálky (z oblasti sociální práce nebo vzdělávání). Nabízeno je také několik různých tematicky zaměřených seminářů (*Duhové vzdělávání*) pro střední školy a nejvyšší třídy školy základní. www.duhoveseminare.cz

Linka bezpečí

Linka bezpečí vedle zaměření na děti a dospívající také nabízí služby rodičům a vyučujícím Číslo na linku bezpečí je **116 111**. www.linkabezpeci.cz/

Internetová poradna S barvou ven

Poradnu mohou využít jak žáci/kyně, tak vyučující, kde se mohou poradit s LGBT+ mentory a mentorkami ohledně různých otázek (například coming out v rodině, obtěžování/šikana ve škole)

<https://www.sbarvouven.cz/>

Použitá literatura

- Antidiskriminační zákon: Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů. Předpis č. 198/2009 Sb., § 2.
- Bem, Sandra Lipsitz. 1993. *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*. NY: Yale University Press.
- Dymokurský, Oto. 2004. *Homosexualita jako sociální konstrukt*. Diplomová práce. Brno: FSS.
- Foucault, Michel. 1999. *Dějiny sexuality I. Vůle k vědě*. Praha: Herrmann & synové.
- Foucault, Michel. 2003. *Dějiny sexuality II. Užívání slasti*. Praha: Herrmann & synové.
- Háj-Mousová, Zuzana. 2003. *Sociální psychologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta.
- Hartl, Pavel, Helena Hartlová. 2004. *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Herek, M. Gregory (ed.). 1998. *Stigma and Sexual Orientation. Understanding Prejudice Against Lesbian, Gay Man, and Bisexuals*. London: Sage.
- Himl, Pavel, Jan Seidl, Franz Schindler. 2013. *Miluji tvory svého pohlaví*. Praha: Argo.
- *Homophobic Bullying. Safe to Learn: Embedding Anti-Bullying Work in Schools*. 2007. Nottingham: Department for Children, Schools and Families.
- Katz, Jonathan Ned. 2013. „Vynález heterosexuality (komentář Věra Sokolová“ In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 14 (2): 4-13.
- Kimmel, S. Michael. 1994. „Masculinity as Homophobia“ In Estelle Disch (Ed.) *Reconstructing Gender: A Multicultural Anthology*. Boston, MA: McGraw Hill. Pp. 103-109.
- Kolář, Michal. 2001. *Bolest šikanování*. Praha: Portál.
- Kolář, Michal. 2011. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál.
- Mareš, Jiří. 1998. *Styly učení žáků a studentů*. Praha: Portál.
- Renold, Emma. 2002. „Presumed Innocence: (Hetero)Sexual, Heterosexist and Homophobic Harassment among Primary School Girls and Boys“ In *Childhood* 9(4): 415-434.
- Rivers, Ian. 2011. *Homophobic Bullying. Research and Theoretical Perspectives*. New York: Oxford University Press.
- Rupp, J. Leila. 2002. *Vytoužená minulost*. Praha: One Woman Press.
- Řičan, Pavel, Pavlína Janošová. 2009. „Nové pohledy na šikanu“ In *Šikana jako etický, psychologický a pedagogický problém*. Praha: Tribun EU. Pp. 30.
- Seidl, Jan. 2012. *Od žaláře k oltáři. Emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. Praha: Host
- Sloboda, Zdeněk. 2010. *Co vědět o sexuálních menšinách, jak o nich se žáky a žákyněmi mluvit a jak se na ně dívat*. Metodická příručka k filmům s LGBT tematikou. Praha a Olomouc.
- Smetáčková, Irena, Richard Braun. 2009. *Homofobie v žákovských kolektivech. Homofobní obtěžování a šikana na základních a středních školách – jak se projevuje a jak se proti ní bránit*. Praha: Úřad vlády ČR.
- Smetáčková, Irena (ed.). 2007. *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. Praha: Otevřená společnost o.p.s.
- Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, Hlava X: Trestné činy proti pořádku ve věcech.
- Závěrečná zpráva z kvantitativního výzkumu. *Rovnost je cool!*. 2007. Praha: Člověk v tísni, o.p.s.

rodičovská linka první pomoci

Potřebujete se poradit o žácích nebo studentech?

Nebojte se zavolat, společně najdeme řešení.

Rodičovská linka je tady pro všechny, kteří mají starost o dítě.

Poradíme Vám s krizovou situací i s tím, jak případným problémům předcházet.

Naše pomoc přichází na zavolanou:

840 111 234

606 021 021

Rodičovská linka je projektem Linky bezpečí, z.s.

K dispozici jsme Vám i na e-mailu:

pomoc@rodicovskalinka.cz

www.rodicovskalinka.cz